Dubrovačko građanstvo u renesansi

Filipović, Sergej

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:863023

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Povijest – pedagogija

Sergej Filipović

Dubrovačko građanstvo u renesansi

Diplomski rad
Mentor: prof. dr. sc. Ivan Balta
Komentorica: dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2011.

SAŽETAK

Rad se bavi dubrovačkim građanstvom u periodu renesanse na osnovi historiografske literature i objavljenih izvora. Najprije se opisuju osnovna obilježja renesanse, političke, ekonomske, socijalne i kulturne prilike Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću te pojmovi građanstva i građanina. Opisuje se postanak i razvoj dubrovačkog građanstva od 11. stoljeća pa sve do perioda renesanse, navode se oblici upravljanja komunom i društvene promjene koje su se dogodile. Nadalje, govori se o građanskoj časti, pravima koja je ona donosila te o dodjeljivanju prava građanstva, kao i o građanstvu pred sudom. Također, obrađuje se odnos građana i vlastele iz specifične dubrovačke situacije. Daje se popis poslova kojima se bavio građanski sloj te se izdvajaju najznačajnija imena gospodarskog života grada. Posebno poglavlje posvećeno je dubrovačkim bratovštinama kao glavnim udruženjima građana. Najviše se ističu bratovštine sv. Antuna i sv. Lazara, čiji su članovi bili najuspješniji dubrovački trgovci i pomorci. Opisuje se i želja građana za ulaskom, proces njihova primanja i propadanje procesa ulaska u redove vlastele. Rad donosi i opis dubrovačke svakodnevice iz čega su utvrđene neke osobitosti dubrovačkog renesansnog društva u cjelini.

KLJUČNE RIJEČI: građanstvo, Dubrovnik, renesansa, društveni odnosi, bratovštine

SADRŽAJ

1. UVOD **4**

2. RENESANSA U EUROPSKOM I HRVATSKOM KONTEKSTU **6**

3. RENESANSNI DUBROVNIK **13**

3.1. POLITIČKE PRILIKE 13

3.2. EKONOMSKE PRILIKE 15

3.3. DRUŠTVENE PRILIKE 17

3.4. KULTURNE PRILIKE 18

4. POJAM GRAĐANSTVA **20**

5. POSTANAK I RAZVOJ DUBROVAČKOG GRAĐANSTVA **24**

6. PRAVO GRAĐANSTVA I PRIVILEGIJE GRAĐANA U DUBROVNIKU **30**

6.1. GRAĐANSKA ČAST 30

6.2. GRAĐANI PRED SUDOM 32

7. ODNOS GRAĐANSTVA PREMA VLASTELI **35**

8. PRIPADNICI GRAĐANSKOG STALEŽA I NJIHOVI POSLOVI **38**

9. BRATOVŠTINE **44**

9.1. O BRATOVŠTINAMA 44

9.2. BRATOVŠTINA SV: ANTUNA 45

9.3. BRATOVŠTINA SV. LAZARA 47

10. PRIMITAK GRAĐANA U VLASTELU **49**

11. SVAKODNEVNI ŽIVOT GRAĐANSTVA **55**

12. ZAKLJUČAK **63**

13. OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA: **65**

14. PRILOZI **72**

1. UVOD

Diplomski rad bavi se dubrovačkim građanstvom u razdoblju renesanse. Dubrovačko građanstvo u navedenom razdoblju nedovoljno je istraženo pa ovaj rad za zadatak ima, barem u osnovnim crtama, dati pregled i napraviti sintezu navedenog problema na osnovu dostupne historiografske literature i objavljenih izvora.

Rad je podijeljen u četrnaest poglavlja koja se mogu posložiti u nekoliko cjelina. Svako poglavlje u svom početku ima kraći uvod, a na svom završetku kraće zaključne napomene. Prvo poglavlje, a ujedno i prvu cjelinu čini uvod. Poglavlja od drugog do četvrtog čine zasebnu cjelinu, koja nije direktno povezana uz užu temu rada, već joj je zadatak pojasniti pojmove iz naslova teme. Tako se drugo poglavlje bavi razdobljem renesanse u europskom i hrvatskom kontekstu te se u tom poglavlju obrađuju nastanak pojma *renesansa,* njezino vremensko određenje i čimbenici njezina nastanka i njezine osnovne odlike. Obrađuje se njezino širenje iz Italije po Europi s tim da je u prvom planu istočnojadranski prostor. Treće poglavlje podijeljeno je na četiri cjeline i bavi se političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim prilikama renesansnog Dubrovnika te služi za razumijevanje konteksta u kojemu se razvija dubrovački građanski sloj. Sljedeće poglavlje bavi se pojmom građanstva, koji se u tom poglavlju definira i stavlja u kontekst društvene strukture dalmatinskih gradova. Sljedeća cjelina obuhvaća poglavlja od petog do jedanaestog te se u njima tematski obrađuju teme vezane uz dubrovačko građanstvo. Poglavlja su većinom organizirana dijakronijski, no ima i elemenata sinkronijskog pristupa, napose pri usporedbi društvenog razvitka Dubrovnika s ostalim dalmatinskim gradovima. Peto se poglavlje bavi postankom i razvojem dubrovačkog društva od 11. stoljeća do razdoblja renesanse s osobitim naglaskom na građanski sloj. Šesto poglavlje bavi se pravom građanstva i građanskim privilegijima, a podijeljeno je na dvije cjeline. Prva se bavi građanskom časti i dodjeljivanjem prava građanstva, dok se druga bavi pozicijom građana u zakonima, odnosno pred sudom. Poglavlje koje slijedi posvećeno je odnosu između vlastele i građana te se naglašava specifičnost Dubrovnika, po tom pitanju, usporedbom s ostalim dalmatinskim gradovima. Osmo poglavlje bavi se poslovima dubrovačkog građanstva, govori tko mu je sve pripadao i izdvaja najuspješnije ličnosti građanskog roda u dubrovačkom gospodarskom životu. Nakon tog poglavlja, slijedi poglavlje o bratovštinama podijeljeno na tri cjeline. U prvoj se govori o bratovštinama općenito, dok se u naredne dvije govori o najuspješnijim bratovštinama, odonosno o antuninima i lazarinima. Deseto poglavlje bavi se procesom ulaskom

građana u vlastelu, pri čemu se opisuju razlozi za početak tog procesa, sam proces i njegov konačni neuspjeh. Zadnje poglavlje u cjelini u središtu svog zanimanja ima svakodnevni život dubrovačkog građanstva te u njemu ima govora o zdravstvu, socijalnoj skrbi, društvenom životu, brakovima, pogrebima, itd. Dvanaesto poglavlje čini zaključak, dok su trinaesto i četrnaesto poglavlje popis literature i objavljenih izvora te popis priloga.

Cilj rada dati je pregled dosadašnjih spoznaja i napraviti sintezu koja pomaže da se u građi koja je relativno fragmentarna, lakše snalazi u daljnjim istraživanjima ili proučavanju.

2. RENESANSA U EUROPSKOM I HRVATSKOM KONTEKSTU

Kako ću se u radu baviti dubrovačkim građanstvom u doba renesanse, nužno je napraviti kraći presjek razdoblja kako bi se dobio uvid u opća obilježja vremena. Za početak je potrebno objasniti pojam *renesansa*, koji je prvi upotrijebio Jules Michelet, francuski povjesničar, u svom djelu *Povijest Francuske* iz 1855. godine. No pojam je ipak proslavio Jacob Burckhardt 1860. godine u svom velikom djelu *Kultura renesanse u Italiji.*[1] Za Micheleta je renesansa bila «otkriće svijeta i čovjeka i vijek svjetlosti razuma i sjaja kulture», dok je za Burckhardta ona «tvorevina novog, probuđenog i oslobođenog čovjeka, koji se u školi života i klasične kulture razvio u punu, herojsku i svestranu individuu, koja je stvaralac i inovator na svim područjima djelovanja i koja od svega što dotakne ostvaruje grandiozno i velebno djelo».[2] Ime je nastalo prema latinskom *renascentia* iz čega korijen vuče francuski glagol *renaitre*, koji znači: preporoditi se, iznova se roditi, još jednom se vratiti u život, uskrsnuti. Iz njega je nastao termin *renaissance* koji prelazi u druge europske jezike.[3] Isto značenje ima i talijanski glagol *rinascere* pa su Talijani izveli riječ *rinascimento*. Kao što se vidi, pojam o samom razdoblju nastao je nekoliko stoljeća nakon što se ono završilo jer općenito se za početak renesanse uzima prva polovica 14. stoljeća. Općenito jer je kronologijske granice renesanse vrlo teško definirati. Između ostaloga, to ovisi i o kutu gledanja istraživača pa tako Grubiša piše da će istraživači renesanse kao kulturnog pokreta uzeti za početak renesanse radove Petrarce i početak njegova prijateljstva Bocacciom 1350. godine; oni zainteresirani za politička zbivanja počet će od rimske pobune Cole di Rienzija 1347. godine, koji je htio uskrsnuti Rimsku republiku u svu njezinu sjaju, za istraživače religije početak renesanse označuje godina 1417., kada je okončana Velika shizma; europski istraživači renesanse naklonjeni političkoj povijesti počet će računati renesansu od 1415. godine, datuma posljednje velike srednjovjekovne bitke kod Agincourta; za one koje zanima povijest političke misli u Italiji, ona će početi Salutatijevim spisom *De Tyranno* iz 1400. godine;[4] za istraživače arhitekture bit će to 1436. godina kad je Brunnelleschi u Firenci dovršio kupolu katedrale Santa Maria del Fiore.[5] Dakle, vidi se da je početak renesanse vrlo elastičan i teško precizno odrediv te se čak niti tvorci tog pojma nisu slagali oko kronologije pa je

[1] Jochen Bleicken, *Povijest svijeta*. II. dio, Marjan tisak, Split, 2005., str. 433.
[2] Miroslav Pantić, *Humanizam i renesansa*, Obod, Cetinje, 1967., str. 7.
[3] *Povijest 8. Humanizam i renesansa, doba otkrića*, Jutarnji list, Zagreb, 2008., str. 19.
[4] Damir Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse*, B.A.R.B.A.T, Zagreb, 2000., str. 7.-8.
[5] Bruno Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća III. Novo doba*, Školska knjiga, Zagreb, 2002., str. 9.

Michelet početak renesanse smjestio na kraj 15. stoljeća i tvrdio da traje do polovice 17. stoljeća, dok je Burckhardt početak smjestio u 14. stoljeće i tvrdio da traje do polovice 16. stoljeća.

Prije razdoblja koje danas nazivamo renesansom postojale su tzv. *predrenesanse*. Treba izdvojiti *karolinšku renesansu* iz 8. i 9. stoljeća, kad je Karlo Veliki oživljavao Rimsko carstvo, no nije imao dovoljno administrativnih i ekonomskih sredstava za uspješnu provedbu kulturnog programa; nešto kasniju *otonsku renesansu*, koja je donijela hildebrandovske reforme i oslobađanja svećenstva od svjetovnih vlasti; kao i *francusku renesansu* 12. stoljeća s osnovom na sveučilištima i koja dovodi do većeg broja obrazovanih ljudi. No zašto su sve one *predrenesanse*, a zašto je renesansa onda *renesansa*? Zato što je to bio period u razvoju ljudskog duha kada su promjene zahvatile čitav život, a ne samo neko njegovo područje.[6]

Više je stvari utjecalo na zamah renesanse. Rimljani nisu previše ulagali u tehnologiju jer su imali robove koji su obavljali teške poslove te nije bilo potrebe da ih se olakša, a i bojali su se da bi napretkom tehnologije došlo do smanjenja posla, što bi dovelo do nezaposlenosti, a time i do pobuna. U srednjem vijeku ropstvo je nestajalo, bilo je nedovoljno radne snage, čak i nevještih radnika, što je utjecalo na porast cijene troškova. Ako tome pribrojimo i smanjivanje stanovništva uslijed epidemija kuge, jasno je da je napredak tehnologije bio nužan. Izumi su bili jednostavni, ali vrlo korisni. Počeli su se više koristiti konji, osobito razvijanjem zaprega, što je poboljšalo poljoprivrednu proizvodnju, kao i transport robe. Počelo se više koristiti željezo, koje je postalo dostupnije, a proizvodi od željeza kvalitetniji od onih izrađenih od drveta, što je poboljšalo alate i opremu. Došlo je i do razvoja vodenica i korištenja snage vode za pilane, valjanje sukna, drobljene rude, kovanje i miniranje. Koristi se i snaga vjetra pa se izradom jedara poboljšava pomorski promet. Revolucija u pomorskom prometu i poboljšanja u kopnenom prometu doveli su, sa svakom generacijom, do udvostručavanja europske vanjske i unutarnje trgovine. Širenje trgovine pratilo je i razvoj pratećih aktivnost poput bankarstva i osiguranja. Bogatstvo je postalo veće nego ikad prije u povijesti, osobito u gradovima koji su se specijalizirali za trgovinu i bankarstvo, npr. Veneciji i Firenci. Uz sjevernu i srednju Italiju, takvi su se gradovi razvijali uglavnom u Nizozemskoj i dolini Rajne. Javlja se moderni europski duh prvi put slobodno predan svojim vlastitim poticajima.[7] Kako se bogatstvo gomilalo, oni koji su ga imali, počeli su udovoljavati svojim duhovnim osjetilima financirajući književnost i likovnu umjetnost. Njima su se pridruživali prinčevi, pape, vladari koji su

[6] M. Pantić, *Humanizam i renesansa*, str, 9., 13.
[7] Jacob Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997., str. 4.

pronalazili način da uberu poreze na novo bogatstvo svojih podanika. Ali samo bogatstvo ne bi proizvelo renesansu jer ne može se naručiti umjetničko djelo ako nema umjetnika koji bi ga napravio. No u tom razdoblju se, osobito u Italiji, Njemačkoj i Nizozemskoj, pojavljuju tisuće radionica specijaliziranih za obradu kamena, drva, kože, metala, gipsa, kemikalija i tkanina i koje su proizvodile različite vrste luksuznih roba i naprava. Slikari, klesari, kipari, arhitekti, pisci, dekorateri, učitelji odgovorni za širenje kulture koja će obilježiti početak modernog doba, dolazili su upravo iz tih radionica.[8]

Rani su humanisti sebe smatrali posljednjim braniteljima čovječanstva od deformiranog, mračnog i barbarskog srednjeg vijeka. Nastojali su oživjeti i preporoditi antičku klasiku koja im je bila svojevrsni uzor. Smatrali su da je dugi srednji vijek unakazio sve kulturne, vjerske i svjetovne tradicije, latinski jezik transformirao se u barbarski i nehumani žargon, filozofija se izgubila u nekorisnim, ispraznim i sofističkim problemima, Crkva je zaboravila svoje božansko poslanje i postala instrument ljudske vlasti i izvor zemaljskog razvrata i nasilja.[9] Unatoč kritici srednjeg vijeka, jasno je da su mnoge karakteristike upravo srednjeg vijeka ugrađene u renesansu. Poprimile su renesansnu vanjštinu i prostrujile kroz nju u druga razdoblja. Tako i korijen renesansnog republikanizma leži u «mračnim» stoljećima srednjeg vijeka, kad se u 12. stoljeću rađaju slobodni gradovi – komune, koje pak do 16. stoljeća uglavnom gube svoju nezavisnost.[10] Neki povjesničari poput Huizinge smatraju da je renesansa preuzela iz srednjeg vijeka više no što se općenito smatra te da su povjesničari skloni proglasiti renesansom i one prilike koje su pretežno srednjovjekovne, ali imaju poneku natruhu renesanse, a sve zato jer je stvoren opći stav o mraku srednjeg vijeka i svjetlosti renesanse.[11]

Kolijevka renesanse je Italija jer je jedino u njenoj ekonomskoj i društvenoj, intelektualnoj i kulturnoj situaciji tijekom 14. stoljeća mogla biti stvorena pogodna klima za izrastanje takve svestrane revolucije.[12] U to vrijeme, u talijanskim se gradovima živahno poslovalo i stvaralo, trgovina, industrija i manufaktura ostvarivali su ogromne profite, smjelo se plovilo po sve četiri strane svijeta, kopnom se putovalo do najudaljenijih krajeva Europe i Azije. U talijanskim se gradovima upravljalo svjetskom ekonomijom, skupljalo se zlato i brojne druge vrijednosti, mijenjali su se društveni i državni oblici. Kako su humanisti u prvi plan stavili oživljavanje antike, Italija je

[8] Paul Johnson, *Renesansa. Kratka povijest*, Alfa, Zagreb, 2008., str. 19.-24.
[9] *Povijest 8. Humanizam i renesansa, doba otkrića*, str, 24.-26.
[10] D. Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse*, str. 10., 22.
[11] Johan Huizinga, *Jesen srednjega vijeka*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 331.-334.
[12] M. Pantić, *Humanizam i renesansa*, str. 15.

bila vrlo pogodno tlo zbog materijalnih ostataka Rimskog Carstva , što je također jedna od činjenica koje su doprinijele rađanju renesanse baš na Apeninskom poluotoku. Renesansa mijenja čovjekov pogled na život, dolazi do oslobođenja misli, preziranja autoriteta, zanimanja za znanost i preporoda kulture. Bilo je to vrlo živo razdoblje u kojem je stvoren ideal plemenitog, slobodnog i svestranog čovjeka – *homo universalisa*, koji može učiniti što god poželi. Uz brojne umjetnike i učenjake koji su promicali humanističke ideje, razvoju renesanse pomogli su i talijanski vladari, koji su na svojim dvorovima obavezno imali humaniste te se čak natjecali tko će ih imati više. U 15. stoljeću osobito se ističe napuljski kralj Alfonso Veliki Aragonski, koji je bio zadivljen antikom te je trošio značajna sredstva na antičke tekstove i učenjake koji bi mu ih tumačili. Drugačiji je bio Federigo od Urbina koji je manje trošio na dvor, ali i sam bio učenjak. Lodovico Gonzaga, vojvoda od Mantove imao je za učitelja Vittorina da Feltrea, možda najučenijeg humanista tog doba.[13] Sforze u Milanu i Medici u Firenci također su bili veliki mecene i pokrovitelji umjetnosti i umjetnika, a Firenca je bila kolijevka renesanse u renesansnoj kolijevci.[14] Naravno, ne smije se steći dojam da su svi stanovnici Firence bili renesansni stvaraoci, naprotiv, bila je to izrazita manjina, no kako je pripadala eliti, renesansne ideje uhvatile su zamah.[15]

Širenje renesansnih ideja i formi unutar Italije u početku je teklo sporo, a izvan Italije još sporije. Prvi sjevernjak koji se ozbiljno posvetio događajima u talijanskoj umjetnosti bio je Albrecht Dürer (1471. – 1528.), sin nirnberškog zlatara. Albrecht je 1494. godine pješice išao prema Veneciji te s divljenjem opisao Italiju jer je ono što je tamo vidio za njega bio kulturni šok, što svjedoči o neistovremenosti renesanse u Italiji i ostatku Europe. Nekoliko je čimbenika kasnije omogućilo širenje renesanse po Europi. Na prvom je mjestu izum tiskarskog stroja, kao i poboljšanje proizvodnje papira čime on postaje jeftin. Tiskare se šire iz Njemačke preko Švicarske do Italije, koja ubrzo preuzima primat u tiskanju knjiga te 1500. godine, npr. Venecija ima već 150 tiskara. Prije izuma tiskarskog stroja, u Europi je bilo manje od 100000 knjiga, a već 1500. godine ima ih oko 9000000.[16] Na drugom je mjestu barut koji je potaknuo ratovanje na velikim udaljenostima, a za vojskama su dolazili znatiželjni prinčevi. Francuzi su u Italiji bili od sredine devedesetih godina 15. stoljeća, pustošili su i pljačkali, ali i učili i stjecali znanje. Za njima su slijedili imperijalistički nastrojeni Nijemci koji su domarširali sve do poluotoka, srušili vojvodstva i kneževine, ali i

[13] Skupina autora, *Istorija sveta. Srednji vek i renesansa*, sv. 2., Narodna knjiga, Beograd, 1984., str. 243.
[14] J. Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, str. 195.-203.
[15] Ivo Goldstein, Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi liber, Zagreb, 2008., str. 473.
[16] P. Johnson, *Renesansa. Kratka povijest*, str. 25.-31., 189.-192.

prihvaćali novine. Kako su države postajale sve moćnije i bogatije, počele su trošiti novac u svoju slavu pa je arhitektura predvodila u korištenju formi i ukrasa talijanske renesanse za naglašavanje sjaja stranih knezova. Italija je možda bila vojno osvojena, ali je kulturno osvojila svoje osvajače. Treći je čimbenik manje vezan uz dosege znanosti i tehnologije, a više je vezan uz jednu osobu - Karla V., austrijskog i nizozemskog vladara, njemačkog cara i španjolskog kralja koji je bio gotovo svjetski vođa i pokrovitelj umjetnosti veličanstvenih razmjera. Za njega umjetnost nije imala granica pa je i Europa postajala kulturno jedinstvena. Angažirao je umjetnike svih vrsta gdjegod da su živjeli, a oni su spremno hitali na njegov poziv.

Od početka 16. stoljeća na renesansu u Italiji ne utječu više samo njezini unutarnji uvjeti nego i vanjski događaji. Francuski kralj Karlo VIII. 1494. godine ulazi u Italiju. Od tada pa sve do mira u Chateu-Cambrensisu 1558. godine, Italija je bila trgana između francuske dinastije Valois i habsburške Njemačke. Firenca tad gubi svoj primat, a središte renesanse prebacuje se u Rim gdje su umjetničke aktivnosti podupirane od velikodušnih papa poput Julija II. i Leona X. Kad je 1527. godine plaćenička vojska Karla V. opljačkala Rim, završila je visoka renesansa, koja je 1490. godine naslijedila ranu renesansu.[17]. U vrijeme kad su se ideje talijanske renesanse sve brže širile cijelom Europom, njihov izvor padao je sve niže.

Talijanske su ideje prodirale i u središnju i istočnu Europu, u nekim slučajevima i prije 16. stoljeća. Renesansne zgrade prvi put izvan Italije pojavile su se u krajevima pod čijom je vlašću bila i Hrvatska, u Ugarskoj, čiji je kralj Matija Korvin (1458.-1490.) bio oduševljen antikom. Već 1467. godine doveo je Rodolfa Fioravantija, koji je s Albertijem izgradio vatikanski obelisk, te je on izgradio most u Budimu. Iz Ugarske je Fioravanti otišao u Rusiju gdje je započeo izgradnju katedrale Uznesenja unutar kremaljskih zidina.[18] Potkraj dvadesetih godina 16. stoljeća renesansne ideje i oblici umjetnosti prihvaćeni su ili prilagođeni u većem dijelu Europe pa čak i u Novom svijetu. Naravno, to vrijedi i za prostor današnje Hrvatske gdje renesansa traje sve do početka 17. stoljeća.

Počeci renesansnog oblikovanja zamjetljivi su sredinom 15. stoljeća[19], no širenje renesanse u Hrvatskoj događalo se neujednačenom dinamikom, pri čemu je sjever u prihvaćanju renesansnih novina kasnio za jugom. Sjeverna Hrvatska s nekoliko svojih gradskih središta, ponajprije Zagrebom i Varaždinom, potpada u gravitacijski pojas ugarske i austrijske renesanse, dok je južna

[17] Isto, str. 198.-200.
[18] Isto, str. 196.-197.
[19] Milan Pelc, *Renesansa*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., str. 17.

Hrvatska u zoni izravnih utjecaja talijanske renesanse. Razvijene gospodarske, društvene, crkvene i intelektualne veze približavaju jadranske obale i djeluju integrirajuće na njihove pripadnike pa je u najistaknutijim ostvarenjima renesansa uglavnom bila ograničena na istočnojadranske gradove koji su se, za razliku od kontinentalnih dijelova Hrvatske, živim komuniciranjem na jadranskom kulturnom prostoru i političkim postupcima Mletačke i Dubrovačke Republike lakše odupirali razornoj plimi turskih ratova koja je krajem 15. i u 16. stoljeću prekinula društveni rast Hrvatske i dovela do stagnacije. Taj društveni zastoj ne pojavljuje se istodobno na svim hrvatskim područjima. I sam istočnojadranski prostor, komunikacijski i stvaralački najpogodniji, pokazuje velike razlike u razvojnim razinama na pojedinim svojim dijelovima. Od 15. stoljeća na obalnom pojasu počinju se oblikovati tri razvojna područja s jasno istaknutim posebnostima i različitim društvenim mogućnostima: Dubrovnik, Istra i dalmatinski gradovi.[20] Pojave zastoja uopće ne zahvaćaju područje Dubrovačke Republike, dapače, epoha zastoja u 15. i 16. stoljeću u Dubrovniku je razdobljem cvata države, gospodarstva i umjetnosti. Nasuprot Dubrovniku, Istru u istom razdoblju pogađaju epidemije, feudalni ratovi i depopulacija. Dalmatinski gradovi, koje je Venecija do 1454. godine postupno sve stavila pod svoju vlast[21] razvojno su smješteni između dubrovačkog uspona i istarske društvene krize. Mletačko osvajanje na početku 15. stoljeća otvara novo razdoblje u povijesti dalmatinskih gradova. Ograničavanjem komunalne zasebnosti, ekonomskim intervencijama i politikom ravnoteže među društvenim skupinama, posebice patricijima i novostvorenim građanima, mletačka vlast unosi značajne promjene u njihov dotadašnji razvoj, ali komunalna društva na istočnom Jadranu, unatoč tome, sve do kraja mletačkog razdoblja zadržavaju bitne značajke srednjovjekovnog društvenog ustrojstva. Premda uklopljeni u jedinstveni mletački državni sustav, gradovi i dalje ostaju zasebne srednjovjekovne komune, sa svojim statutima i staleškom razdiobom, s lokalnom privredom i jasno izraženim komunalnim mentalitetima.[22] Kada su oko 1500. godine Osmanlije počeli pustošiti kopnena okružja dalmatinskih gradova, njihove su se demografske, gospodarske i stvaralačke mogućnosti u 16. stoljeću malo po malo sužavale, a društveni razvoj u komunama od Zadra do Splita zaostajao za cvatom slobodnog Dubrovnika.[23]

[20] Tomislav Raukar, «Društveni razvoj u Hrvatskoj u 15. stoljeću», u: *Misao i djelo Ivana Stojkovića* (1390/95 – 1443), Zbornik radova s Međunarodnog simpozija u Dubrovniku 1983., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., 25.-37., str. 27.
[21] Miroslav Kurelac, «Hrvatska i središnja Europa u doba renesanse i reformacije» u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. 2.,Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. stoljeće)*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., 39.-62., str. 40.
[22] Tomislav Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Književni krug, Split, 2007., str. 33.-34.
[23] Tomislav Raukar, «Hrvatska na europskom prostoru» u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. 2.,Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. stoljeće)*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., 5.-38., str. 25.-27.

Da se vratim na kolijevku renesanse, u Italiji se renesansa istrošila, a pokret je šezdesetih i sedamdesetih godina 16. stoljeća već bio mrtav. No renesansa je ostala utkana i značajno utjecala na sljedeća razdoblja europske kulture pa tako i na reformaciju razvitkom kritičkog duha koji se očitovao u kritici tadašnjeg vremena, kao i u kritici institucija kao što je Crkva.[24]

Iako bi se o renesansi moglo napisati stotine stranica teksta, bio je ovo samo kratak pregled razdoblja, u kojem sam pokušao objasniti njegove osnovne karakteristike, kako bi se dubrovačko građanstvo, koje je glavni predmet mog rada, moglo smjestiti u kontekst tadašnjeg duha vremena.

[24] P. Johnson, *Renesansa. Kratka povijest*, str. 202., 209.

3. RENESANSNI DUBROVNIK

Kao što sam prethodnom poglavlju iznio osnovne značajke renesanse, u ovom ću poglavlju učiniti isto o Dubrovniku. Vrlo je teško shvatiti postanak, razvoj i život dubrovačkog građanstva bez znanja o samome gradu. Stoga ću ukratko opisati političke, ekonomske, društvene i kulturne prilike renesansnog Dubrovnika.

3.1. POLITIČKE PRILIKE

Dubrovačka je komuna na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće zaokružila svoje granice. Teritorij se proširio kupovinom Stona i Stonskog Rata (Pelješca) 1333. godine od srpskog cara Dušana, župe Žrnovnice 1357. godine od cara Uroša i Slanskog primorja 1399. godine od bosanskog kralja Stjepana Ostoje. Godine 1419. kupljen je istočni, a 1426. godine zapadni dio Konavala[25], koji su osigurani tek Konavoskim ratom 1430. – 1433. Godine 1410. pravno je pripojen otok Mljet. Nakon tih teritorijalnih proširenja, otočni i kopneni teritorij Republike zauzimao je 1092 km^2, granice se Dubrovačke Republike praktički nisu mijenjale do početka 19. stoljeća.[26]

Politička situacija Dubrovnika nije bila lagana. Ta se tvrdnja prvenstveno odnosi na vanjskopolitičku situaciju jer je ona unutarnjopolitička bila vrlo stabilna. Godine 1358. Venecija je izgubila gradove i otoke istočnojadranske obale pa je Dubrovnik Zadarskim mirom počeo pripadati hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici, u kojoj se zadržao sve do 1527. godine. Iako je priznavao vlast hrvatsko-ugarskog kralja, ona nije imala ozbiljnijeg utjecaja na unutarnje poslove Dubrovnika, a i vanjska politika bila je samostalno vođena. Nevolja za Dubrovčane bili su Osmanlije koji u 14. stoljeću započinju svoja osvajanja po Europi. Dubrovčani su prve kontakte s Osmanlijama sklopili već nakon nikopoljske bitke 1396. godine, a nakon pada Srbije 1459. godine, Dubrovnik se obvezao sultanu plaćati godišnji danak od 500 dukata. Nakon što su Osmanlije 1482. godine postali jedini dubrovački susjedi, danak se povisio na 12500 dukata.[27] U odnosu s Osmanlijama, Dubrovčani su se pokazali kao izvrsni diplomati jer su uspjeli izboriti privilegij slobodne trgovine na prostorima Osmanskog Carstva pa je danak koji su morali plaćati bio vrlo podnošljiv. Nakon izlaska iz

[25] *Povijest 21. Hrvatska povijest*, Jutarnji list, Zagreb, 2008., str. 139.
[26] Josip Lučić, «Gospodarsko-društveni odnosi u Dubrovniku u Stojkovićevo vrijeme (1392-1443)», u: *Misao i djelo Ivana Stojkovića (1390/95 – 1443)*, Zbornik radova s Međunarodnog simpozija u Dubrovniku 1983., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., 70.-84., str. 51.-52.
[27] Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975., str. 470.-471.

hrvatsko-ugarske državne zajednice, Dubrovnik je postao osmanlijski vazal te se ubrzo našao između triju vatri: Habsburgovaca, Venecije i Osmanlija. Odnos s Habsburgovcima se primirio dolaskom na vlast Karla V. jer su Dubrovčani sa Španjolcima imali dobre odnose, a to je opet izazivalo nevolje s Osmanlijama koji su bili sa Španjolcima u neprijateljskim odnosima. Veliki Braudel primijetio je kako je Dubrovnik uvijek igrao dvostruku poziciju jer je istovremeno bio štićenik pape i sultanov vazal.[28] Dubrovnik je velikog protivnika imao u Veneciji koja je uvijek tražila način kako naštetiti Dubrovniku jer je htjela biti jedina sila na Jadranu. Osnivanje Svete lige 1538. godine Venecija je iskoristila zatraživši od Dubrovčana da se Ligi priključe, što oni naravno nisu mogli zbog osjetljivih odnosa s Osmanlijama pa je Venecija pomorski blokirala Dubrovnik i poticala da ga kršćanska flota osvoji, što se ipak nije dogodilo zahvaljujući vještoj dubrovačkoj diplomaciji. Paradoksalno je što je slabljenje Osmanlija, kojima su Dubrovčani morali plaćati danak, otežalo situaciju Dubrovnika jer su kršćani osjetili da se Osmansko Carstvo može poraziti, a Dubrovnik se zbog svog položaja našao između dvije sukobljene strane, a kome god da se priklonio, mogao je mnogo izgubiti. Ciparski rat (1570.-1573.) ponovio je scenarij u kojem Venecija traži od Dubrovnika pristupanje Svetoj ligi, Dubrovnik to ne može učiniti, Venecija potiče na osvajanje Dubrovnika, no opet ne uspijeva u svojim namjerama, ali uspijeva u huškanju uskoka na pljačku Dubrovačke Republike. Dubrovnik se u još većim problemima našao 1589. godine kad gotovo postaje Konavoski sandžak i 1590. godine kad je Venecija uspjela sklopiti ugovor s Osmanlijama o otvaranju splitske skele, koja je umanjila trgovački značaj Dubrovnika. Poraz Osmanlija kod Siska 1593. godine doveo je do vala oduševljenja u narodu i službenog brzojava žalosti zbog poraza Osmanlijama, što pokazuje kakvu je politiku dubrovačka vlast morala voditi. Borbe s Venecijom nastavljaju se i u 17. stoljeću kad Venecija potiče Lastovsku bunu 1602. i 1603. godine.[29] Dubrovačka vanjskopolitička situacija u renesansnom periodu može se sažeti pomoću dviju imenica s dvama prigodnim pridjevima: vanjska opasnost i vrhunska diplomacija, dok je unutarnjopolitička situacija bila vrlo stabilna i bez većih problema.

[28] Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, 1. sv., Antibarbarus, Zagreb, 1997., str. 136.
[29] Robin Harris, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 99.-120.

3.2. EKONOMSKE PRILIKE

U 15. i 16. stoljeću Dubrovačka Republika postiže svoj najuspješniji i najveći gospodarski razvitakj[30], koji niti nepovoljne vanjskopolitičke prilike nisu mogle zaustaviti. Očekivano, najveće gospodarske uspjehe Dubrovnik ostvaruje u pomorstvu i trgovini.

Pomorski položaj Dubrovnika onemogućava izravan pomorski napad na grad, a s druge strane, ne sprječava otvorenu plovidbu i izlaz na pučinu. Dubrovčani su to znali iskoristiti te su se pomorstvo i pomorska trgovina osobito razvili nakon 1358. godine jer nije više bilo mletačkih ograničavanja i sputavanja te se Dubrovnik uspješno uklopio u tokove općeg razvoja srednjovjekovne trgovine, koja je velikim dijelom prolazila Jadranskim morem i sredozemnim pomorskim pravcima. Tijekom vremena Dubrovnik je počeo jedriti prema lukama Flandrije i Engleske, a kasnije i preko oceana. Težište je bilo u posredničkoj trgovini: prijenosu robe iz balkanskih proizvodnih središta do talijanskih, levantskih, španjolskih i drugih potrošačkih mjesta i obratno. Dubrovačka je luka bila u srednjem vijeku najprometnije i najvažnije sidrište na istočnojadranskoj obali. Dubrovačka vlastela, kao vladajuća klasa, sklapala je trgovačke ugovore s vladarima, velikašima i gradskim vijećima na čijem se području trgovalo. U neposrednom su zaleđu bosanski vladari odobravali trgovačke povlastice utemeljene ugovorom Dubrovnika s Tvrtkom I. Dubrovčani stječu povlastice i u Srbiji od despota Stefana Lazarevića 1405. godine i Đurđa Brankovića 1428. godine, iako su dubrovački trgovci svojim djelovanjem i monopolom ometali privredni rast i gospodarsku samostalnost Srbije. Naime, gotovo sva trgovina bila je u dubrovačkim rukama. Dubrovčani posluju i po Srijemu, kao i na području Habsburške Monarhije, služeći se povlasticama koje su dobili 1387. i 1438. godine od Žigmunda Luksemburškog i Alberta Habsburškog. Da bi se roba iz balkanskog zaleđa mogla dobro prodati na razvijenim apeninskim tržištima, Dubrovčani su sklapali ugovore s vladarima i gradovima zapadne jadranske obale, pri čemu su se posebno istaknuli darežljivi kraljevi Napuljskog kraljevstva iz dinastije Aragon. Dubrovčani su trgovali s Anconom, Firmom, Riminijem, Recanatijem, Pesarom, Ferrarom, Venecijom, ali i s Engleskom, Španjolskom i Levantom. Krajem 14. stoljeća Dubrovčani od Osmanlija dobivaju dozvolu slobodnog trgovanja, ali i papinsko odobrenje da trguju s muslimanima, i ne smo to, već se dubrovačkim suparnicima zabranjuje da ih ometaju u trgovanju.[31]

[30] Bernard Stulli, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, 2001., str. 9.
[31] J. Lučić, *Gospodarsko-društveni odnosi u Dubrovniku u Stojkovićevo vrijeme (1392-1443)*, str. 54.-56.

Dubrovčani su velik dio svog kapitala uložili u rudnike srebra, zlata, olova i bakra u Srbiji i Bosni te su osnivali svoje kolonije u svim jačim trgovačkim i rudarskim središtima. Do 16. stoljeća preživjelo ih je samo pet: Novi Pazar, Prokuplje, Prišina, Sofija i Plovdiv.[32] Osim ruda, iz Srbije i Bosne uvozili su vosak, kožu, krzna, konje, stoku, med, sir, vunu i drvo. Uvozili su i žito iz Grčke, Sicilije, južne Italije, Albanije; jegulje iz Albanije; sol iz Paga i Grčke; vunu iz Španjolske i Italije; pamuk iz Apulije; tkanine iz Italije, Francuske, Veneciji; kamen s Korčule; drvo iz Senja; vino iz Italije; mirodije i začine iz Aleksandrije i s Istoka, itd. U zaleđe su izvozili preko Senja, Bosne i Srbije do Hrvatske, Ugarske, Bugarske i Rumunjske tekstil svih vrsta, sol u velikim količinama, ulje, vino, ribu, šećer, južno voće, mirodije, oružje, kovine, staklo, ogledala, konjsku opremu, sapun, svijeće, papir, obrtničke proizvode, nakit, drago kamenje, itd. Da bi se trgovina što uspješnije razvijala, postojala su trgovačka društva u kojima se preuzimala i davala roba na kredit pod određenim uvjetima putem ugovora. Za zaštitu dubrovačkih trgovačkih interesa otvarani su konzulati, od 13. stoljeća na Balkanu, a od 14. stoljeća i na zapadnom Sredozemlju.[33] Na kraju 15. stoljeća u sredozemnim lukama bilo ih je dvadeset dva, a polovicom 16. stoljeća četrdeset četiri.[34]

Dinamika sveukupnog dubrovačkog gospodarstva iskazuje kontinuirani porast sve do prve polovice 17. stoljeća, usprkos oscilacijama u trgovačkom poslovanju. U razdoblju od sredine 14. stoljeća do sredine 17. stoljeća Dubrovnik je neosporno glavno pomorsko-trgovačko središte na istočnojadranskoj obali, a uz Veneciju i Anconu najvažniji pomorsko-trgovački grad Jadrana.[35] Veliki utjecaj na pad dubrovačke trgovine imao je razvoj Splita, koji 1590. godine postaje ozbiljna konkurencija i veza između Italije i balkanskog zaleđa. Rat za Kretu iz 1645. godine uzrokovao je nagli prekid balkanske trgovine preko Splita i spasio Dubrovnik.[36] No potres iz 1667. godine imao je katastrofalne učinke na Dubrovnik te on više nikad nije uspio postići stari sjaj.

Uz pomorstvo i trgovinu, obrti su također bili važni. Ističu se suknari, zlatari, brodograditelji, obućari, drvodjelci, zidari, crevljari, kamenoresci, užari, kovači, krznari i mnogi drugi. Obrti se posebno razvijaju krajem 14. i početkom 15. stoljeća, otvaraju se obrtnički pogoni te se roba radi i za izvoz. Dubrovačkoj vladi najviše je bilo stola do suknarstva te je u njega ulagala veliki kapital.

[32] R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 159.
[33] J. Lučić, *Gospodarsko-društveni odnosi u Dubrovniku u Stojkovićevo vrijeme (1392-1443)*, str. 56.-59.
[34] R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 165.
[35] Bernard Stulli, *Povijest Dubrovačke republike*, Biblioteka «D», Dubrovnik-Zagreb, 1989., str. 62.
[36] R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 172.-173.

Treba izdvojiti i proizvodnju soli na koju je dubrovačka vlada imala monopol i koja je bila jedan od najvažnijih izvora državnih prihoda.[37]

Osnova dubrovačkog gospodarstva bili su pomorstvo i trgovina koji su kao visoko rentabilni omogućili razvoj i napredak Dubrovnika na svim poljima života.

3.3. DRUŠTVENE PRILIKE

Uspješnim gospodarskim razvitkom tijekom 15. i 16. stoljeća u društvu se grada Dubrovnika učvrstila i ustalila trodioba na vlastelu, građane i pučane. Temelji su joj utvrđeni prethodnim gospodarskim i društveno-političkim ostvarenjima u 14. stoljeću, a tijekom 15. i 16. stoljeća to je stanje i ozakonjeno pravnim odredbama Republike.

Jedini sloj koji je imao politička prava bila je vlastela okupljena u Velikom vijeću koje je bilo zatvoreno za građane. Veliko vijeće (*consilium maius*) donosilo je zakone i biralo komunalno činovništvo, poglavito članove Vijeća umoljenih (*consilium rogatorum*), u početku njih šest, poslije dvadeset četiri pa četrdeset pet plemića i to doživotno. Vijeće umoljenih sastajalo se dvaput na tjedan, vijećalo je o zakonima koje će predložiti Velikom vijeću i obavljalo sudačke poslove. Kao izvršnu vlast biralo je Vijeće umoljenih Malo vijeće (*consilium minus*), sastavljeno od sedam članova i koje je biralo između sebe kneza na mjesec dana. Knez je više bio figura nego pravi vlastodržac.[38]

Gospodarski razvitak utjecao je na diferencijaciju unutar vlastele. Bogati i uspješniji rodovi nametnuli su se ostalima te se formirala privilegirana skupina vlastele, čiji su članovi zauzimali važne funkcije u aparatu državne vlasti. Diferencijacija se događala i u masi preostalih stanovnika grada Dubrovnika. Izdvojio se sloj uspješnih poslovnih ljudi: trgovaca, pomoraca i novčara. Oni su najunosnije poslove dijelili s vlastelom te postali građani, poseban sloj društva. Formirale su se i posebne trgovačke bratovštine od kojih su najpoznatije bile antunini i lazarini. U pučane ili ostalo gradsko stanovništvo, ubrajani su svi ostali stanovnici grada, uključujući manje i sitne trgovce, obrtnike, pomorce, radnike, pomoćnu radnu snagu i sluge. Oni su kroz poslovne i radne odnose bili zavisni od gospodarski vodećih slojeva društva.[39] Raznolikost i slojevitost društvenih odnosa u Dubrovniku onemogućila je neplemiće u traženju političkih prava te je koristila vlasteli u pronalaženju određene ravnoteže snaga i održavanju njihovog vladajućeg položaja.

[37] J. Lučić, *Gospodarsko-društveni odnosi u Dubrovniku u Stojkovićevo vrijeme (1392-1443)*, str. 60.-64.
[38] F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str. 468.
[39] B. Stulli, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, str. 25.-27.

Više govora o društvenim odnosima, osobito o građanstvu, bit će u narednim poglavljima.

3.4. KULTURNE PRILIKE

U 15. stoljeću Dubrovnik doživljava kulturni i prosvjetni rast, zahvaljujući dobro organiziranom školstvu. Vlastela i imućni građani počinju svoju djecu slati i na visokoškolske studije, većinom na talijanska sveučilišta, a studiranje je stipendirala dubrovačka vlada. U 16. stoljeću otvaraju se brojne privatne biblioteke. Iako je dubrovačko književno stvaralaštvo bilo vrlo opsežno, nažalost, najveći dio je izgubljen ili je preživio u okrnjenom obliku. Razlog za to je što su se književna djela morala sačuvati u rukopisima jer Dubrovnik nije imao tiskarski stroj.[40] Prva dvojica znamenitih dubrovačkih pisaca rođenih u drugoj polovici 15. stoljeća, Šiško Menčetić i Džore Držić, bili su petrarkisti i pisali na hrvatskom narodnom jeziku. Zajedničko im je, osim talijanskih utjecaja, i dvostruka rima dvanaesterac – tradicionalni stih hrvatske narodne književnosti. O količini napisane poezije koju su napisali dubrovački književnici svjedoči tzv. *Ranjinin zbornik*, koji je sadržavao oko 820 pjesama. Procvat dubrovačke književnosti događa se u prvoj polovici 16. stoljeća, kad Mavro Vetranović piše «žalopojke» i drame visoke kvalitete. Ipak, najpopularnija i najistaknutija književna ličnost Dubrovnika bio je Marin Držić, pisac pastoralnih drama i komedija. Nažalost, većina njegovih drama je izgubljena. Uz hrvatsku renesansnu književnost Dubrovnika, postojala je usporedo bogata humanističko-latinistička književnost, koja je cvjetala od kasnog 15. stoljeća i bila podsjetnik na to kako su Dubrovčani bili dio latinskog sredozemnog svijeta. Ističe se Ilija Crijević, koji je pisao latinske epigrame, pjesme i pisma. U humanističkim se krugovima od teologa ističe Juraj Dragšić, a od humanista laika Nikola Nalješković.[41] Filozof Nikola Gučetić, vrlo obrazovan, bio je središnja ličnost kulturnog kruga u Dubrovniku, a bavio se teorijom države i životom obitelji. Djela Marina Getaldića, matematičara i fizičara, bila su vrijedan doprinos europskoj zajednici.[42] Ipak, posebno treba izdvojiti Ivana Stojkovića (1385. – 1443.), možda i najvećeg hrvatskog teologa. O važnosti njegove pojave svjedoče gotovo svi europski jezici koji imaju posebno ime za Stojkovića. U literaturi na hrvatskom jeziku on je Ivan Stojković, na latinskom Ioannes Stoyci de Ragusio, na grčkom Ioannou apo tes Ragouzeas, na talijanskom Giovanni di Ragusa, na francuskom Jean de Raguse, na njemačkom Johannes Stoikowitsch von Ragusio, na španjolskom Juan de

[40] B. Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, str. 109.-110.
[41] R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 253.-256, 263.-268.
[42] B. Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, str. 110.-111.

Ragusa, na engleskom John of Ragusa, na češkom Jan Stojkovič iz Dubrovnika, itd. Bio je građanskog podrijetla.[43]

Uz književnost, od umjetnosti se u Dubrovniku najviše razvijalo slikarstvo. Svi su najveći dubrovački slikari u svojem obrazovanju i stajalištima ovisili o talijanskim dostignućima. Od slikara izdvajaju se Ivan Ugrinović, Lovro Dobričević, Vicko Lovrin, Mihajlo Hamzić i Nikola Božidarević.[44]

Što se tiče graditeljstva, obnavljale se dubrovačke utvrde, ali možda još važnije, Dubrovnik je iz drvenog grada prerastao u kameni grad s popločanim ulicama, vodovodom i kanalizacijom. Treba izdvojiti i izgradnju renesansnih ladanjskih vila s raskošno uređenim interijerima.[45]

U 16. stoljeću društveni život postao je življi. Kazališne predstave, glazbeni domjenci, razne obiteljske svečanosti i priredbe, kao i javne svečanosti poput proslave dana zaštitnika grada sv. Vlaha, ispunjavali su kulturni život.[46]

Iako je Dubrovnik u hrvatskim okolnostima kulturno bio vrlo razvijen i iako je pripadao sredozemnom kulturnom krugu, nepostojanje tiskarskog stroja u gradu ostavlja dojam da on ipak zaostaje za središtima renesansne kulture u Italiji.

[43] Petar Marija Radelj, «Bazelski poklisar iz Dubrovnika», *Prilozi za proučavanje društvenih, kulturnih, znanstvenih i inih veza Hrvatske i Švicarske*, 3 (2000.), 7.-30., str. 7., 13.
[44] R. Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 275.-285.
[45] B. Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, str. 111.
[46] Isto, str. 111.-112.

4. POJAM GRAĐANSTVA

Nakon što sam u kratkim crtama opisao razdoblje renesanse i dao pregled političkih, ekonomskih, društvenih i kulturnih priliku Dubrovnika tog doba, vrijeme je da se posvetim i trećem pojmu iz naslova – građanstvu. Istraživanjem građanstva u Hrvatskoj najviše se bavio Tomislav Raukar, no ukupno, građanstvo je relativno slabo i samo fragmentarno istraženo.[47] Građanstvo je višeznačan pojam te se može definirati na tri načina. Prvi je od njih da je građanin stanovnik grada, no to je definicija koja više odgovara današnjem vremenu, a ne razdoblju kasnog srednjeg vijeka i renesanse. Na pojam građanina može se gledati i iz pravne perspektive, kada je to čovjek s određenim privilegijama, ali i obvezama, u komuni u kojoj živi. Treći način gledanja na pojam građanina je onaj prema staleškoj podjeli. To je ujedno i najosjetljivija i najkompliciranija verzija pojma građanina jer je često teško odrediti parametre prema kojima osoba pripada tom staležu, pogotovo ako to nije pravno definirano. Problemi proizlaze iz toga što je građanstvo uglavnom nastojalo ući u viši, patricijski stalež[48], dok su pučani nastojali ući u građanski stalež pa se često događalo da su osobe bile između staleža. Svakako valja napomenuti da su građani mogli biti samo punoljetni muškarci, dok djeca i žene nisu imali status građana.[49] U nastavku teksta nastojat ću pojasniti podjelu stanovništva renesansnog grada s naglaskom na gradove istočnojadranske obale.

U razvijenom srednjem vijeku komunalna društva šire i oblikuju svoja okružja ili distriktualna područja, prema kopnenom zaleđu i prema obližnjem otočju. Stvara se i točnije određuje nazivlje o pojmu i prostoru komune. *Commune* (općina, zajednica) označava i ustrojstvo vladanja. Prostor, pak, zajednice, točnije, njezino gradsko središte, izražava pojam *civitas* (grad). Izvan gradskog središta nalazi se teritorij grada ili distrikt (*districtus*). Nadležnost komunalne uprave (*commune*) proteže se nad gradom i njegovim distriktom. To je prostor komunalnog društva.[50] Oblikuje se i upravno ustrojstvo komunalnih društava. U 12. i 13. stoljeću stvaraju se stalna komunalna tijela. Prvi samostalni oblik komunalne uprave bio je konzulat. Postavljajući na čelo komune konzule iz vlastitih redova, punopravni pripadnici komune, građani (*cives*), ostvaruju svijest o vlastitoj društvenoj zasebnosti. Upravljanje komunom usredotočuje se u skupini najuglednijih građana te se formiraju upravna tijela. Zajednica svih građana ili *universa comunitas* u nekim se gradovima,

[47] Vladimir Stipetić, Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske,* Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2004., str. 208.
[48] Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* sv. 2., Antibarbarus, Zagreb, 1998., str. 85.
[49] William Caferro, *Contesting the Renaissance,* Wiley-Blackwell, 2011., str. 86.
[50] Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 212.

doduše, spominje još i u drugoj polovici 13. stoljeća (npr. u Trogiru), ali ona više nije mogla uistinu odlučivati o komuni, već tu ulogu u 13. stoljeću preuzimaju vijeća (*consilium*), s točno utvrđenim brojem članova. Komunalna se vijeća dograđuju i u 14. stoljeću, jer ona tek tada postaju staleškim tijelima patricijata, ali je uza sve to već u času kada su se u 13. stoljeću vijeća pojavila, upravno ustrojstvo komune bilo konačno stvoreno. Donošenjem, pak, komunalnih statuta u drugoj polovici 13. i u prvoj polovici 14. stoljeća ono je bilo i kodificirano.[51]

Izvori dijele sve slojeve stanovništva u dalmatinskim gradovima u dvije glavne grupe: domaće stanovništvo (*terrigene, cives*) i strance (*forenses, aduene, extranei*). Ta općenita pravna podjela ponavlja se u dalmatinskim statutima i drugim izvorima u mnogo varijanti i ona je temelj svim drugim razdiobama pučanstva, a ima utjecaja i na gospodarsku djelatnost. Domaće stanovništvo, u pravnom pogledu, dijeli se u nekoliko slojeva, a najčešće u građane (*cives*), stanovnike (*habitatores*) i distriktualce (*districtuales*). Te tri skupine okupljaju cjelokupno stanovništvo grada i distrikta. *Civis* je osoba koja ima građansko pravo, bilo stečeno rođenjem na gradskom području, bilo dodijeljeno od strane komune nakon što su ispunjeni utvrđeni statutarni uvjeti, i to bez obzira na staleški položaj, pa skupina *građani* (cives) uključuje u sebi i plemiće i pučane. *Habitator* je novi stanovnik grada, došljak, koji također ispunjava statutom određene uvjete i koji je stalno nastanjen na području grada. *Districtualis* je u javnopravnim tekstovima oznaka za osobu koja stanuje izvan grada ili varoši, na otočnom ili kopnenom dijelu distrikta.[52]

Staleška razdioba pučanstva razlaže opću kategoriju *cives* na patricijat (*nobiles cives*) i građane (*cittadini*) koji ne pripadaju plemstvu. Građani (*cittadini*) su zaseban sloj koji se izdvaja iz cjeline pučana (*populares*). Patricijat se staleški okuplja u općinskom Vijeću, a građani većinom u svojim skupštinama što su ih nazivali školama (*scuola*) ili *kongregama*, dok nižim i najnižim slojevima pučanstva (*popolo minuto*) ostaju samo različite strukovne bratovštine. Zasebna je skupina gradskog stanovništva sloj kućne posluge (*famuli, servientes*). Premda *famuli* i *servientes* u pravnom pogledu pripadaju skupini *habitatores*, ipak je njihova pravna sposobnost bila donekle ograničena jer su u razdoblju dok je trajala njihova služba bili podložni vlasti gospodara.[53]

Sloj građana nastao je u drugoj polovici 14. stoljeća, kada se iz redova pučana počeo izdvajati sloj najimućnijih i najuglednijih kako se do 14. stoljeća iz cjeline stanovništva izdvajao patricijat.

[51] Isto, str. 212.
[52] Tomislav Raukar, *Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977., str. 61.-63.
[53] Isto, str. 64.-65.

Taj sloj pučana društvenu izdvojenost potvrđuje i osigurava drukčijim pravnim položajem. Dok najveći broj pučana u dalmatinskim gradovima ima pravni položaj stanovnika (*habitato*r), sloj najuglednijih pučana, u kojega se slijevaju i domaći ljudi i došljaci-stranci, dobiva svoj položaj građanina (*civis*). Glavnina gradskog stanovništva, pučani ili u mletačkim izvorima mali puk (*popolo minuto*), ostala je nakon godine 1400. izvan te dvije, staleški određene skupine ljudi koje tvore društveno uglednu elitu u istočnojadranskim gradovima.[54] Ipak, samo patriciji bili su članovi Velikih vijeća i imali političku moć, koju gube nakon što Venecija zaposjeda Dalmaciju početkom 15. stoljeća. Velika vijeća ostala su zatvorena za ostale staleže, no prijašnju političku moć više nisu imala.[55]

Ako bismo pogledali šire renesansne tokove, posebice Italiju, vidjeli bismo da se razlike između plemića i građana smanjuju pa i gube. Burckhardt[56] je kao razlog za to vidio pojavu apsolutističkih knezova i drugih vladara u gradovima jer zahvaljujući njima plemstvo gubi svoj politički značaj, a građanstvo se ekonomski s plemstvom gotovo izjednačava. Venecija je jedna od rijetkih koja je uspjela zadržati razlike, iako one nisu bile velike.

U Veneciji se građanstvo nešto razlikuje od građanstva u dalmatinskim gradovima. Postoji nekoliko kategorija. Na prvom su mjestu bili izvorni građani ili *cives de iure*, odnosno svi oni koji su ispunjavali uvjet da su bili djeca osoba koje su se smatrale ili se prema njima postupalo kao prema mletačkim građanima. Oni su imali gotovo jednaka prava kao plemstvo. Na drugom su mjestu bili građani koji su građanstvo postigli privilegijem ili diplomom i nazivali su se *cives de intus et de extra*. Oni su imali mogućnost poslovati svuda, a ne samo po mletačkom okružju, gdje je pravo poslovanja imala treća kategorija građanstva *cives de intus*.[57]

Stranac (*forenses*), u statutima dalmatinskih gradova, bio je svaka osoba rođena van područja grada i njegova distrikta i koja nije podvrgnuta komunalnoj jurisdikciji. Stranci se u svim statutima dalmatinskih gradova izdvajaju u posebnu pravnu kategoriju i zasebnu skupinu stanovništva. U praksi, stranac je osoba koja dolazi u grad i njegov distrikt samo na kraće vrijeme, do završetka određenog posla, nemajući pritom nikakvih obveza prema komuni. Stranac je mogao dobiti pravni položaj građanina (*civis*), no prvo je morao postati stanovnik (*habitator*), što je bila prijelazna faza

[54] Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 211.
[55] Tomislav Raukar, «Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji», u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. st. do početka 20. st.)*, uredila Mirjana Gross, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981., 103-126., str. 111.
[56] J. Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, str. 336.-337.
[57] Gherardi Orthali, Giorgio Cracco, Gaetano Cozzi, Michael Knapton, *Povijest Venecije*, sv. 1., Antibarbarus, Zagreb, 2007., str. 397.-398.

ka građanstvu. Da bi stranac postao građanin, morao je ispuniti određene uvjete, kao što su stalno se nastaniti u gradu i ondje steći određenu imovinu. Postajući građanin, stranac je preuzimao sve obveze i dužnosti prema komuni, ali i istodobno stjecao sva prava koja su imali njezini punopravni članovi.[58]

Stjecanje građanstva bilo je važno zbog prava koje je ono donosilo. Svi ugovori među dalmatinskim i talijanskim komunama pretpostavljali su oslobođenje od lučkih i drugih pristojbi samo za građane dotične komune.[59] To je bio još jedan od razloga zašto su stranci htjeli dobiti građansku čast.

Građanski sloj ostao je zabilježen pod mnogo imena, najčešća su *cives, cittadini* i *popolo grosso,* ovisno o tome je li naziv na latinskom ili na talijanskom jeziku. Različito nazivlje dodatno otežava bavljenje tom temom, ali ono što je činjenica jest da se građanski stalež u 15. stoljeću već razvio te ekonomski, ako već ne politički, u potpunosti približio plemićima, odnosno patricijima ili vlasteli.

[58] Tomislav Raukar, «Cives, habitatores forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima», *Historijski zbornik* 29-30 (1977.), 139.–149., str. 141.-143.
[59] Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976., str. 154.-155.

5. POSTANAK I RAZVOJ DUBROVAČKOG GRAĐANSTVA

Nakon što sam pojasnio pojam građanstva i građanina, posvetit ću se dubrovačkom građanstvu. Iako se prvenstveno bavim razdobljem renesanse, u ovom je poglavlju nužno krenuti od ranijih vremena kako bi se vidio razvojni tijek dubrovačkog društva pa ću stoga započeti s 11. stoljećem te postupno doći do renesansnog perioda.

Dubrovačka komuna pravno je oblikovana tijekom 12. stoljeća, kada se u ispravama spominje djelovanje zbora pučana i užeg vijeća. Naziv komuna, označava prije svega zajednicu jednakopravnih građana, a potom i gradsku autonomiju unutar suvereniteta koji općine priznaju. Zajedništvo građana utjelovljeno je u zboru pučana, koji je tijekom 11. i 12. stoljeća bio najviše političko tijelo. To samoupravno tijelo, koje je okupljalo kler i pučane, nosilo je tragove rimske pučke skupštine, *contio publica*. Uz taj se naziv često javlja i naziv *arengum,* koji implicira slobodno iznošenje mišljenja. Zajedničko odlučivanje svih građana iskazano je također i formacijama *universus populus, maiores et minores, omnis populus, omnes nobiles* i drugima. Uprava u kojoj je zbor bio nosilac suvereniteta objedinjavala je sve slobodne stanovnike. Svi su oni bili *cives Ragusii,* kako su po prvi put nazvani u ispravi iz 1169. godine. Već u 11., a pogotovo u 12. stoljeću, počela se isticati skupina bogatijih građana koji su preuzimali sve više ovlasti. Uže gradsko vijeće, koje su činili nadbiskup, upravitelj grada i suci, nije bilo konstitutivno tijelo općine, ali je raspravljalo o različitim pitanjima i predlagalo rješenja zboru građana. Uže gradsko vijeće kao vijeće definirano je tek u ispravama iz 13. stoljeća.[60]

Sve dok je zajednicu predstavljao zbor, koji je okupljao sve slobodne građane i kler i imao konačnu riječ u donošenju važnih odluka i zakonskih odredbi, može se govoriti o komunalnom uređenju. Kler, puk i plemići zajedno su odlučivali o utemeljenju i darivanju crkvenih institucija, o tributu mletačkoj vlasti, o davanjima, izgradnji grada i međunarodnim obvezama. Zbor pučana predstavljao je sve slobodne i punoljetne muške građane. Građani su imali pravo biti izravno obaviješteni o poslovima općine i tek je njihovo odobrenje davalo pravovaljanost prijedlozima plemićkog vijeća i kneza. Skupština je zadržala važnost i u vrijeme donošenja statuta, što se vidi iz njegova naslova, koji priopćava da ga je potvrdio i dubrovački puk. Vijeće sudaca i konzula, na čelu s knezom, isprva je djelovalo kao suženo tijelo u odnosu na zbor. No s njima su se okupljali i *boni*

[60] Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 1999., str. 58.–59.

homines, mnogo prije konstituiranja dubrovačkog Velikog vijeća. Preobrazbu vlasti, odnosno prisvajanju nadležnosti u užem krugu gradske elite pridonijela je činjenica da je plemićko vijeće pripremalo i raspravljalo prijedloge, dok ih je zbor samo izglasavao. To znači da se politička rasprava vodila u plemićkom krugu, te je samo korak nedostajao da oni preuzmu i odlučivanje.[61]

U promjeni odnosa snaga zbora građana i užeg gradskog vijeća odrazila se ne samo preobrazba komune, nego i plemstva. Staleško određenje plemstva mijenjalo je općinske institucije i prilagođavalo ih novoj društvenoj podjeli sve dok njihovo prvotno značenje nije sasvim izblijedjelo. Komunalnu jednakost svih građana zamijenila je stroga društvena hijerarhija u kojoj je pojam jednakosti, kao temelja vlasti, sužen samo na vlasteoski krug. Komuna je nestala i ustupila mjesto aristokratskoj republici.[62]

Nakon uzdizanja uglednih pojedinaca koji su zauzeli sudačke časti, dominantna se skupina učvrstila i proširila stvaranjem kruga rodova. Pojedinci koji su jednom obnašali općinske dužnosti, nastojali su zadržati pozicije na vlasti i proslijediti ih svojim potomcima. Obitelji koje su se istakle najprije bogatstvom, a potom i sudjelovanjem u vlasti, učvršćivale su povlašteni krug ženidbenom politikom. U doba donošenja statuta broj vijećnika je varirao. Veliki dio članova našao se u vijeću preko službi koje su ranije obavljali, no metoda izbora dopuštala je da u vijeće uđu i novodoseljene i novoobogaćene obitelji koje se nisu istakle u službama. U dubrovačkom statutu iz 1272. godine spominje se Veliko vijeće, ali ne piše tko ima pravo ulaska u njega, već je u II. knjizi, u V. glavi samo zapisana prisega vijećnika.[63] Za usporedbu, u Trogirskom statutu iz 1322. godine, LIII. glava I. knjige govori o sastavu i radu Velikog vijeća te o njegovim pravima: «Svi trogirski plemići čije je djed po ocu ili otac bio ili jest član vijeća grada Trogira, budu i sačinjavali Veliko vijeće toga grada.» Vijeće još nije sasvim zatvoreno pa onaj tko želi u njega ući treba podnijeti molbu knezu i četiri suca, koji ako ju prihvate, čita se na sjednici Velikog vijeća gdje mora biti odobrena od strane dvije trećine vijećnika.[64]

Ni početkom 14. stoljeća u Dubrovniku članstvo u vijeću nije bilo izjednačeno s pojmom plemstva, no to je bio cilj kojem su gradski moćnici težili i kojem su se postupno približavali. Put k tome pokazuju popisi službenika i članova Velikog vijeća, koji se počinju sastavljati još u 13. stoljeću. Popisivanje sveg članstva vijeća značilo je korak ka njegovu zatvaranju za neplemiće.

[61] Isto, str. 59.–61.
[62] Isto, str. 61.
[63] *Statut grada Dubrovnika*, Dubrovnik, 2002., str. 135.-137.
[64] *Statut grada Trogira*, Književni krug, Split, 1988., str. 32.-33.

Popisi članova vijeća s početka 14. stoljeća pokazuju da su važnije službe obavljali ljudi iz kruga vlastele. Nasljedno načelo prevladalo je desetak godina prije nego što je ozakonjeno, jer se u zapisnicima vijeća više ne govori o izboru vijećnika. Međutim, prije zatvaranja, mjesto u vijeću nije se nasljeđivalo izravno i bezuvjetno, a vrata vijećnice barem su formalno bila otvorena novim članovima. Dana 12. svibnja 1332. Veliko vijeće je formalno zatvoreno. Toga dana, na sjednici je donesena odluka prema kojoj se moraju zapisati svi koji su u Velikom vijeću (pri čemu se mora misliti na obitelji kojima to pravo pripada), ali i oni koji su dostojni da uđu u Veliko vijeće. Biti član Velikog vijeća značilo je biti vlastelinom, pa odluka od 12. svibnja pokazuje sa su u Malom vijeću odlučili u vlastelinsku klasu primiti i najuglednije građanske obitelji. Iste godine zaključeno je da vijećnicima Velikog vijeća ne mogu postati mesari i trgovci mesom. Kao posljednja obitelj u Veliko vijeće je 1336. godine primljena obitelj Bucchia.[65] Zatvaranje vijeća nije značilo da u njega ne mogu ući strani plemići ili vladari. Dubrovčani su proračunato u svoje plemstvo primali utjecajne strance koji su im na neki način mogli pomoći pa su tako primljeni vojvoda Sandalj Hranić, vojvoda Radoslav Pavlović, bosanski kralj Tvrtko II. i još nekoliko značajnih ličnosti.[66] To plemstvo bilo je više počasnog karaktera.

Struktura uprave sljedećih se desetljeća naizgled nije promijenila. Uz Malo i Veliko vijeće, još se sazivao i zbor građana na općinskome trgu, ali on više nije mogao vratiti staro značenje i postupno je odumirao. Veliko vijeće zamijenilo je pučku skupštinu i postalo nosiocem suvereniteta. Ono je zastupalo čitavu zajednicu, ali ona više nije bila cijela predstavljena u njemu. Nekadašnji *boni homines* postali su *patriciji*, samosvjesna i samoodržavajuća elita koja je otada vladala gradom i predvodila ga u težnji za samoupravom i samostalnošću.[67]

Velika vijeća drugih dalmatinskih gradova zatvaraju se približno u isto vrijeme. Splitsko Veliko vijeće zatvoreno je 1334. godine, da bi zatim odluka bila ublažena pa opet potvrđena 1469. godine. Iako građani nisu mogli sudjelovati u radu Velikog vijeća, godine 1499. dobili su pravo sastajati se u svojim kongregama. To vijeće nazvano je Vijeće zajednice građana i pučana, no glavnu riječ vodili su građani.[68] Na Hvaru Veliko vijeće zatvoreno je također 1334., a trogirsko 1341. godine.[69] Zadarsko Veliko vijeće također je već u 14. stoljeću bilo zatvoreno za neplemiće, no prva pisana

[65] Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808. – Od osnutka do 1526.*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980., str. 122.
[66] Jovanka Mijušković, «Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku», *Glas Srpske akademije nauka i umetnosti*, 246 (1961.), 89.-127., str. 94.
[67] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*, str. 63.–64.
[68] Grga Novak, *Povijest Splita*. Knjiga druga (od 1420. do 1797. god.), Škuna, Split, 2005,, str. 245., 249., 262.
[69] *Statut grada Trogira,* str. XXXIII.

odredba o tome datira iz 1458. godine.[70] U Zadru je prava građana branila škola ili bratovština sv. Jakova, koja je imala pravo sazivanja svojih skupština ili kongrega. Ona je po planu Venecije bila institucija koja je trebala održavati ravnotežu između plemića i građana u zadarskom društvu.[71] Rapska komuna jedina je dalmatinska komuna u kojoj su pučani sudjelovali u vlasti. Prema popisu vijećnika iz 1372. godine, u vijeću se nalazilo 60 plemića i pučana.[72] Slično kao u Dalmaciji bilo je i u Istri, gdje je pulsko Veliko vijeće zatvoreno između 1331. i 1367. godine, a porečko 1364. godine.[73] Može se pretpostaviti da su Velika vijeća gradova istočnojadranske obale zatvarana po uzoru na Veneciju, u kojoj je Veliko vijeće za neplemiće zatvoreno 1297. godine. Jedina iznimka ostaje Rab na koji je možda utjecala Firenca sa svojim uređenjem u kojem srednji građanski slojevi sudjeluju u vlasti.[74] U svakom slučaju, nakon što je Venecija preuzela dalmatinske komune početkom 15. stoljeća, Velika vijeća komuna gube svoju političku moć[75] pa nestaje ta razlikovna komponenta između plemića i građana te su razlike između ta dva sloja sve manje. Za razliku od toga, u Dubrovniku je, sve do sloma Republike, samo vlastela i dalje predstavljala kolektivni politički subjekt, dok su svi ostali slojevi, bez obzira na bogatstvo, bili samo «podložnici». Oblikovanjem zatvorenog staleškog društva samo je vlastela ostala *cives* – građani u političkom smislu.[76]

Razvitkom Grada i Republike, te društvenom diferencijacijom i stratifikacijom, pojam građanina – stanovnika grada postaje višeznačan, pa se u izvorima počinju upotrebljavati brojni novi nazivi za pojedine skupine. Pučani se dijele prema bogatstvu i ugledu roda. Osim toga, javljaju se i brojni doseljenici i stranci koji ostaju privremeno ili se trajno nastanjuju. Kriterij rođenja postaje nedostatan već u 14. stoljeću pa se od tada način stjecanja građanstva formalizira. To je pravo

[70] Nada Klaić, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Posebna izdanja, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1976., str. 222.-223.
[71] Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec, Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom- 1409 .- 1797.*, Narodni list, Zadar, 1987., str. 111.
[72] N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenome srednjem vijeku, str. 162.
[73] Danilo Klen, «Uvjeti i razvitak odnosa između pučana i građana u mletačkoj Istri», *Radovi* 10 (1977.), 305.-334., str. 313., 315.
[74] D. Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse,* str.14.
[75] Tomislav Raukar, «Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća», *Historijski zbornik*, 35 (1982.), 43.-118., str. 86.
[76] Stjepan Ćosić, «Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla», u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1998., 47.-75., str. 61.

donosilo niz pogodnosti i privilegija u trgovini, a jamčilo je uklopljenost u djelotvoran pravni i državni sustav, koji je pojedincu mogao pružiti maksimalnu društvenu sigurnost.[77]

U pravnom smislu, vlastela su i dalje bili *Cives de consilio maiori*[78], a svi ostali pučani C*ives de popolo*.[79] Međutim, građani (*cives, cittadini*), smatraju se od 16. stoljeća u društvenom smislu samo oni bogatiji pučani, uglavnom trgovci i brodovlasnici, koji se ponekad nazivaju i *popolo grosso.* Nasuprot njima stoje *artigiani,* obrtnici, koji su ujedno bili i sitni trgovci, te svi ostali populani, mornari, manualni radnici i gradska sirotinja, koji se u izvorima nazivaju *popolo minuto*. Uz vlastelu kao jedini potpuno oblikovani stalež s političkom vlašću, opravdano je govoriti o *građanima* kao eliti bogatih trgovaca i *pučanima* obrtnicima i pomorcima. Društvena je dinamika ipak omogućavala prijelaz iz pučkog sloja u građanski, a siromašenje i drugi čimbenici uvjetovali su i obrnuti proces.[80]

Građani su na području privatnog prava bili izjednačeni s vlastelom: imali su pravnu zaštitu, trgovačka prava i privilegije, obveze prema zajednici. Zahvaljujući svom bogatstvu, građani su tijekom vremena s vlastelom uspostavili paralelni elitizam, koji se odnosio na samo neke elemente društvenog prestiža, a nikada nije zadirao u političke odnose. Građani, naime, nikada nisu uspjeli svoju materijalnu moć djelatno usmjeriti u cilju postizanja političkih prava. Da spriječi tu mogućnost, vlastela je stanovitim povlasticama građanima priznavala poseban status, a Senat je držao pod prismotrom pripadnike vodećih građanskih rodova. Njima su po potrebi udjeljivani naslovi, časti i privilegije koje nisu mogle ugroziti položaj aristokracije. Od početka 17. stoljeća do pada Republike i građani su se, kao državni administrativni službenici, na sporedan način približili vlasti. Proces lojalnog srastanja građanstva u aristokratsku upravnu strukturu bio je ipak dugotrajan i postupan te je povezan s poviješću najvažnijih udruga građana, trgovačkih bratovština.[81]

Građani su od funkcija dobivali: povremene misije u stranim zemljama, pobiranje tzv. «dubrovačke carine» u Turskoj, vođenje tekućih radova u stonskim solanama, dužnost konzula u zemljama zaleđa ako tamo nema vlastelina, upravu prodaje dubrovačke soli u Drijevima, vođenje Nove komore suknarstva zajedno s vlastelom.[82]

Dubrovnik je slijedio nit razvoja velike većine gradova istočnojadranske obale, na koje je vrlo vjerojatno utjecao razvoj Venecije kao sile koja im se nametala. Od srednjovjekovnih komuna gdje

[77] Isto, str. 61.
[78] Građani Velikoga vijeća.
[79] Građani naroda.
[80] S. Ćosić, «Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla», str. 61.–62.
[81] Zdenka Janeković Römer, «Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku», *Raukarov zbornik*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 317.-346., str. 320.
[82] B. Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, str. 93.

su svi slobodni, muški stanovnici grada donosili političke odluke, komune postaju mjesta odlučivanja nekolicine koja se po rodovskim i ekonomskim kriterijima izdvojila iz mase pučana i oformila vladajuću elitu, koja vlada pomoću ekskluzivnog prava članstva u Velikim vijećima.

6. PRAVO GRAĐANSTVA I PRIVILEGIJE GRAĐANA U DUBROVNIKU

6.1. GRAĐANSKA ČAST

Sve kategorije stanovništva imale su pravnu zaštitu, a građani Dubrovnika imali su privilegije u trgovini i zaštitu države u mogućim sporovima. Neka trgovačka prava dubrovačkih građana protezala su se i na stanovnike. Stanovnici Dubrovnika nastojali su steći status građana, koji im je davao osjećaj pripadnosti i prestiža, te jamčio zaštitu na stranom području. Zbog toga je bilo potrebno odrediti građanska prava i obveze, odnosno ograničiti i uvjetovati stjecanje građanstva.

Dubrovački zakoni zahtijevali su potražitelja građanske časti ne samo da boravi u gradu s obitelji, nego i da kupi nekretnine koje nije smio otuđiti. Oni koji bi dobili građanstvo, a kasnije ne bi stanovali u gradu, podlijegali su kaznenom sudu. Novi građanin morao je polagati zakletvu odanosti, obično na Sveto Pismo, ali katkada i na knjigu Statuta, simbol zajednice. Na kraju se izdavala povelja, *littera civilitatis*, ovjerena gradskim pečatom. Građansko pravo stranci su mogli ostvariti i ako ne bi stanovali u gradu, s tim da su dvadeset pet godina morali plaćati gradske namete. Još krajem 14. stoljeća bilo je takvih *cives de foris*. Godine 1391. i 1397. neki su Slaveni primili vanjsko građanstvo s uobičajenim obvezama i teretima. Prisegli su da će se pokoravati naredbama dubrovačke vlade i činiti sve na dobro općine. Ovu mogućnost dubrovačka je vlastela kasnije ukinula, jer nije pružala dovoljno jamstava sigurnosti.[83]

Građanstvo se nije dijelilo bilo kome, već samo onima koji su mogli pridonijeti dobrobiti grada. S osobitim oprezom vijećnici su nastupali prema Slavenima, koji su podnosili molbe da izbjegnu plaćanje carine. Postupak primanja u građanstvo postajao je sve stroži, a u zlatno doba Republike, od četrdesetih godina 15. stoljeća nadalje, broj primljenih građana bitno se smanjivao, ponajviše zbog straha od velikog priljeva stanovništva s Balkana.[84]

Do 1395. godine Malo vijeće svojim odlukama dodjeljivalo je građansku čast, no tada je Veliko vijeće donijelo odluku da Malo vijeće za građane može primati samo Slavene, dok je stanovnike Dalmacije moglo primati u građanstvo jedino Veliko vijeće. Među Slavene nisu bili uračunati oni iz primorskih gradova. Ovakvom odlukom težilo se primanju ljudi iz zaleđa, koji su stekli veći imetak,

[83] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*, str.229.–230.
[84] Isto, str. 230.

a ne onih koji su očekivali da će u Dubrovniku steći bogatstvo.[85] Od 1449. godine predviđeno je postojanje kvoruma u Malom i Velikom vijeću pri glasanju o primanju Slavena u građanstvo. Bilo je potrebno dvije trećine glasova u oba vijeća.[86] Kao povod ovoj strogoj odredbi navode se carinski razlozi. Naime, 1449. godine doneseni su propisi u pogledu plaćanja carine. Stranci, Slaveni morali su plaćati dvostruko veću carinu nego dubrovački građani. Sasvim je vjerojatno da su ljudi iz zaleđa stjecanjem dubrovačkog građanstva pokušavali izbjeći velike dažbine «slavenske carine». Međutim, već citirani carinski propis je precizan: Dubrovčanima se smatraju samo oni građani koji s porodicama stanuju u Dubrovniku. U istu grupu stavljeni su i stanovnici Drijeva, dok Dubrovčani koji s porodicama ne žive u Dubrovniku moraju plaćati «slavensku carinu».[87]

Prilikom primanja novih građana u svoju sredinu Dubrovčani su postavljali određene uvjete. Među njima, najveći bio je *habitatio*. Naime, od velikog broja stranaca tražilo se da žive u Dubrovniku ako žele dobiti građanstvo. Ovaj uvjet nisu postavljali samo Dubrovčani. Susrećemo ga i drugdje: Veneciji, Genovi, Francuskoj i Splitu.

Dubrovačko građanstvo nasljeđivalo se po muškoj liniji. Iako se u velikom broju slučajeva ne govori o nasljeđivanju građanstva, nesumnjivo je da su sinovi bili punopravni građani, ako je njihov otac to već uživao.[88] Već od samog početka 14. stoljeća može se konstatirati nasljednost građanstva. U drugoj polovici istog stoljeća i u 15. stoljeću imamo niz podataka koji pokazuju da u tom pogledu nije bilo izmjena. U odluci o prijemu u građanstvo ponekad se izričito navode i potomci. Samo su zakoniti nasljednici mogli uživati očevo građanstvo.

Ako je građanin učinio nešto na štetu grada, bio je kažnjen izgonom i privremenim ili trajnim gubitkom građanstva. Zabilježeni slučajevi gubitka građanstva u najvećem su broju vezani uz ratne prilike. U vrijeme rata građani su bili podvrgnuti vrlo strogim pravilima kretanja i ponašanja. Oni građani koji su boravili na neprijateljskom području, morali bi se vratiti na područje Republike, a ukoliko to ne bi učinili, gubili su građanstvo. Gubitak građanstva značio je izmicanje egzistencijalnog oslonca, a osim toga smatrao se velikom sramotom. Odricanje od građanstva, ako je proizlazilo iz otpora prema vlasti ili obitelji, smatralo se neviđenom strahotom, čak i znakom ludosti.[89]

---

[85] J. Mijušković, *Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku*, str. 111.
[86] Ivan Božić, «Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV. i XV. veku», *Istorijski glasnik 1* (1949.), Beograd, 20.-61., str. 60.
[87] J. Mijušković, *Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku*, str. 111.-112.
[88] Isto, str. 118., 123.
[89] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*, str. 230.

O tome kako je građanska čast u Dubrovniku bila vrlo važna i za grad Dubrovnik i za one koji su htjeli postati dubrovački građani svjedoče brojni propisi vezani uz dodjelu građanstva. Ona je za grad Dubrovnik bila važna jer je privlačila osobe koje su mogle biti vrlo korisne za njegov razvitak, dok je za one koji su htjeli postati dubrovački građani, ona bila važna iz razloga što je donosila brojne povlastice. Treba naglasiti kako je dubrovačka vlada uvijek vrlo pažljivo razmatrala kome dati svoju građansku čast, gledajući pritom korist samoga grada.

6.2. GRAĐANI PRED SUDOM

Što je donosila građanska čast vrlo dobro vidjeti se može iz zakonskih propisa i iz odluka sudskih procesa u kojima su sudjelovali dubrovački građani. Pravedni zakonski propisi mjera su sprječavanja mogućih pobuna te su zato važni za proučavanje društvenih odnosa.

Prema slovu zakona, svi su građani Republike bili jednaki pred sudom. Dubrovačka se vlastela brinula o tome da svi mogu doći pred sud, smatrajući da je pravna sigurnost i zaštita građana temelj društvenog konsenzusa. Unaprijed osiguravši te vrijednosti, spriječili su da one postanu dijelom političkog programa pučana i vrelom nemira, kao što je to bio slučaj u talijanskim komunama. Pučani su bez ikakvog suzdržavanja mogli tužiti vlastelu, i to su uvelike činili. Najčešće su tužili plemiće zbog tučnjave, krađe napada i vrijeđanja, ali se nisu susprezali ni od tužbi za banalne stvari. Pučani nisu imali zadrške nad plemićkim statusom kad se radilo o zaštiti njihovih prava. Svi su mogli doći do odvjetnika i sudske zaštite, jer je vlada brinula o miru i sigurnosti građana. Svaka se nepravda kažnjavala i ispravljala, bez obzira je li učinjena strancu ili građaninu, vlastelinu ili pučaninu. Pravda je bila dostižna za sve i vrlo su često parnice završavale u korist pučana. U nekim slučajevima plemićki je status čak donosio i težu kaznu jer se očekivalo da oni budu uzor pučanima i da poštuju čast službi koje su obavljali. Taj se društveni stav očituje u odredbama koje su za iste prekršaje plemićima propisivale daleko veću globu. Na taj način učvršćivan je autoritet vlastele u očima puka. S posebnom strogošću istraživalo se i kažnjavalo nasilje protiv pučkih žena, koje je lako moglo postati okidačem društvenih nemira. Napadnute pučanke u velikom su broju slučajeva podizale tužbu protiv napadača, očito računajući na pravnu zaštitu. Nasilna obljuba i oduzimanje ljepote, najčešće rezanjem nosa i ušiju, ugrožavali su samu ženstvenost, pa su počinitelji, uz zatvorsku kaznu, morali platiti miraz i pobrinuti se za udaju dotičnih djevojaka. Jednakost pučana i plemića pred zakonom i sudom doista se provodila do pred kraj 15. stoljeća, kada se javljaju prvi

tragovi promjena. Plemići su mogli računati na povlasticu da budu zatvoreni u boljim zatvorima, na povremeno otvaranje tamnice i dolazak brijača.[90]

U Dubrovačkom statutu iz 1272. godine[91] nisam uspio naći različite kaznene mjere za plemiće i pučane. Usporedivši ga sa statutima Splita i Trogira iz 1312.[92], odnosno 1322. godine,[93] primijetio sam da su kazne za počinitelje kaznenih djela u svakom gradu podjednake. Ipak, Splitski se statut izdvaja jer različito kažnjava plemiće i pučane. Npr. plemić plemiću u slučaju fizičkog napada mora platiti deset libara, neplemić neplemiću pet malih libara, neplemić plemiću dvadeset libara, a plemić neplemiću deset libara. Dakle, plemići su pred sudom u boljoj poziciji od pučana.

Produbljivanje jaza između vlastele i puka, koje je postalo primjetnije krajem 15. i početkom 16. stoljeća, osjetilo se i u sudstvu. Osjetljive procese protiv vlastele sve je češće preuzimao Senat. Došlo je i do razlika u primjenjivanju kazne prema staležu okrivljenika. U zakonu iz godine 1589. za isto kazneno djelo različito se kažnjava svaki od tri staleža: plemić, «dobar građanin» (*buon cittadino*) i pučanin (*plebeo*).[94] Godine 1617. donesena je odluka da se država ne smije napuštati bez daljnjega naređenja, a ukoliko bi se to prekršilo, prekršilac vlastelin dobio bi kaznu 500 dukata i godinu dana zatvora, a pučanin godinu dana veslanja i «tri udara». Može se vidjeti da je vlastelinu bilo dopušteno tjelesnu kaznu zamijeniti novčanom.[95] Vlasteoska dominacija postupno se širila iz političke na pravnu razinu. U svađama su se pozivali na svoj povlašteni položaj, a pučane vrijeđali kao «niže sluge i siromahe koji žive od milostinje dubrovačke vlastele i nevrijedni su ljudi». U početku jedva primjetne, naznake povlastica vlastele u sudskom postupku, postajale su sve očitijima, tako da su do 18. stoljeća odijeljene kazne primjerene pučanima od onih koje su se dosuđivale plemićima. Slično pa možda i gore stanje bilo je i u drugim dalmatinskim gradovima. Na Hvaru postoji odredba koja obvezuje kneza i suce da u suđenju vode računa o društvenom položaju okrivljenoga i oštećenoga. Također ukoliko vjerovnik tuži dužnika za presudu u korist vjerovnika dovoljna je njegova riječ, što je naravno odgovaralo vlasteli, koji su velikom većinom bili vjerovnici.[96] Na Korčuli je plemić za silovanje pučanke dobivao kaznu pedeset dukata i pritvor tri

[90] Isto, str. 256. – 262.
[91] *Statut grada Dubrovnika*, str. 327.
[92] *Statut grada Splita*, Književni krug, Split, 1985., str. 182.-183.
[93] *Statut grada Trogira*, str. 73.-74.
[94] B. Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, str. 93.
[95] Vuk Vinaver, «Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII. veka,» Historijski institut Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 4-5 (*1955. – 1956.), Dubrovnik, 417.-453., str. 448.
[96] Antun Cvitanić, «Diskriminacija pučana u Hvarskom statutu», *Radovi* 10 (1977.), 79.-91., str. 84., 86.

mjeseca, dok je pučanin za silovanje plemkinje bivao obješen.[97] U Splitu je pak pučanin u društvu s plemićem morao vidljivo istaknuti svoju podređenost i stajati na nogama pod prijetnjom kazne.[98]

Dubrovački zakonski propisi bili su pravedni i izjednačavali pred sudom različite staleže. Blage razlike u sudskoj praksi nisu bile tolike da bi diskriminirale određeni sloj društva u tolikoj mjeri da bi to bio okidač za socijalne nemire.

[97] Vinko Foretić, «Borbe između pučana i plemića na Korčuli u 15. i 16. stoljeću», *Radovi* 10 (1977.), 249.-274., str. 255.
[98] Tomislav Raukar, «Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću», *Historijski zbornik* 33-34 (1980.-1981.), 139.-209., str. 206.

7. ODNOS GRAĐANSTVA PREMA VLASTELI

Odnos građanstva i vlastele vrlo je složen. Ukoliko se gleda iz perspektive vlastele, ona nastoji održati svoju vodeću poziciju te onemogućavati građanstvo da im se približi, a s druge strane mora u tom odnosu biti osjetljiva kako se građanstvo ne bi pobunilo zbog mjera koje im ne odgovaraju. Građanstvo pak, nastoji izjednačiti se s vlastelom te na neki način u njima vidi svoje protivnike, no u isto vrijeme i svoje uzore te im je želja postati članovima vlastele. U nastavku teksta donosim kako se taj odnos odrazio u Dubrovniku.

Odanost dubrovačkog stanovništva vlasti neuobičajena je u usporedbi s drugim gradovima na istočnoj jadranskoj obali i u Italiji. Dubrovački pučani očito su vlast i poredak u svome gradu smatrali legitimnima i poželjnima. Stalešku podjelu i politički monopol plemstva prihvaćali su kao nešto prirodno, a to je otklanjalo moguće motive nemira. Prednost života u bogatom i dobro uređenom gradu bila je čimbenik društvene sloge. Građani su imali dobre prilike za zaradu i uspon na društvenoj ljestvici. Osiguranje vrijednosti slobode, mira i blagostanja bio je zajednički cilj društva, koji je preduhitrivao moguće sukobe. Ustrojstvo države osiguravalo je vlasteli povlašteni položaj, a oni su zauzvrat morali osigurati dobrobit ostalog stanovništva. U cjelini gledano, postojala je briga s jedne i odanost s druge strane. Pučani su imali slobodnu inicijativu u gospodarstvu, a pred zakonom su bili jednaki vlasteli. Povezivali su se u poslovnim i drugim vezama, ali ne kroz neravnopravni odnos koji vuče korijene iz odnosa seniora i vazala.[99] Drugačije bilo je u drugim dalmatinskim gradovima Splitu, Trogiru, Šibeniku i Hvaru, gdje su se pobune često događale. Godine 1553. došlo je do pobune pučana u Šibeniku jer su plemići napali i napastovali njihove djevojke, na što su oni odgovorili ubojstvom nekoliko plemića. Ipak, najzapamćenija ostaje pobuna pučana na Hvaru od 1510. do 1514. godine, pod vodstvom Matije Ivanića. Pobunjenici su tražili pravo ulaska u Veliko vijeće te da plemići snose jednake terete kao i oni. Buna imala je velik odjek po Dalmaciji pa je dubrovačka vlada čak zabranila da se o njoj govori. Nakon kratkotrajnog smirenja situacije, buna se opet rasplamsala 1512. godine kad su život izgubila dvadeset četiri plemića. Kad je Venecija uvidjela da bi se bune mogle proširiti i po drugim gradovima, ona ga je slomila, ali je zbog straha od budućih pobuna dala neke ustupke pučanima, kao što je blagajnik (*kamerlengo*), kojeg će sami birati.[100]

[99] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode,* str. 251.-254.
[100] Grga Novak, *Prošlost Dalmacije,* Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 161.-166.

U Dubrovniku su sukobi između pučana i plemića rijetko dobivali veće razmjere i nisu izlazili iz okvira borbe za prestiž. Odanost građana Republici bila je podređena njihovim neposrednim interesima. Pomirenje suprotstavljenih društvenih interesa počivalo je na općem gospodarskom prosperitetu i zakonitosti, koju su primjećivali i stranci koji su tijekom 15. stoljeća posjećivali Dubrovnik. Plemići su čvrsto držali vlast i prestižnu društvenu poziciju, ali su s druge strane osiguravali slobodu, pravdu i dobar život zajednice, preduhitrivši time moguće napetosti. Poticali su odanost pučana, ali su istodobno sprječavali njihove političke ambicije. Održanju društvenog konsenzusa pridonosio je i strah od gubitka slobode zbog pritiska Osmanlija i Venecije. Uzor takve političke taktike bio je mletački poredak, koji je unatoč slabostima, osiguravao dobru vlast i imao potporu puka. Unutar takve koncepcije, društveni mir i zadovoljstvo građana postali su sredstvom očuvanja političkog monopola vlastele. Unatoč stabilnosti poretka Republike, vlasteoski sloj iskazao je strah od težnje pučana za vlašću. Smatrao je da stalno treba bdjeti nad krhkom ravnotežom i to tako da se pučanima pruži osjećaj sigurnosti i solidarnosti, ali i da ih se spriječi u prevelikom bogaćenju, jer bi «nerazmjer između bogatstva i časti poremetio građanski red».[101]

Građani su na neki način pokušavali kopirati plemstvo. Po uzoru na vlastelu i građanske su obitelji imale svoje grbove. Oni se javljaju već u 15. stoljeću, najčešće na nadgrobnim pločama. Oni nemaju isti nasljedni značaj i vrijednost plemićkih grbova, već predstavljaju izraz heraldičke mode i zapravo su najčešće samo oznake i znamenja pojedinaca. Građanski grbovi nisu nikad potvrđeni, ali ih je vlastela tolerirala, a građani često isticali, pa ih možemo smatrati grbovima u pravom smislu.[102]

Društveni i politički konsenzus «zlatnog doba» Republike narušio je tek pučanin i komediograf Marin Držić (1508.–1567.) koji tijekom 1560-ih godina planirao državni udar računajući na firentinskog kneza Cosima Medicija koji bi, prema Držićevim konstrukcijama, preuzeo vlast nad Dubrovnikom i uveo demokratsku vladavinu.[103] Cilj Držićeve urote bio je srušiti aristokratsku vladavinu u Dubrovniku i vlast podjednako podijeliti između vlastele i višeg reda pučana građana, s time što bi se ubuduće bolje postupalo i prema nižem puku. Držić je tražio pomoć firentinskog vojvode Cosima i njegova sina Francesca. Upravo zbog toga je 1566. godine boravio nekoliko mjeseci u Firenci odakle je Medicima slao pisma, njih šest. U tim pismima tvrdio je za tadašnju dubrovačku vladu da je loša, iznio je plan novog državnog uređenja i izložio kako treba izvršiti

[101] Isto, str. 255.–256.
[102] S. Ćosić, «Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla», str. 68.
[103] Josip Vrandečić, Miroslav Bertoša, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam International, Zagreb, 2007., str. 44.

prevrat. U zadnjem, šestom pismu odgodio je izvršenje prevrata, a ubrzo 1567. godine i umro u Veneciji.[104]

Držić je kritizirao dubrovačku vanjsku i unutrašnju politiku, u vezi s time, zanemarivanje probitaka dubrovačkog pomorstva, kojemu su glavni nosioci bili pučani. Također prigovarao je škrtosti dubrovačke vlade, neracionalnosti trošenja, nepravednosti dubrovačkog pravosuđa i okrutnosti tamnica te protiv miješanja vlade u crkvene poslove. On je bio za to da se s Turcima i dalje nastoji biti u dobrim odnosima i plaća im redovito ugovoreni danak, ali prigovarao je što je vlada prema njima imala previše obzira pa je neopravdano zabranjivala dubrovačkim brodovima sudjelovanje u kršćanskim mornaricama.[105] Držićeva urota bila je jedna od rijetkih protuvladinih akcija, no ona je ostala samo na razini pokušaja, a vlada za nju nije niti saznala.

Ako je razvoj dubrovačkog građanstva i dubrovačkog društvenog uređenja gotovo po svemu slijedio nit karakterističnu za istočnojadranski i jadranski prostor u cjelini, to se teško može reći za odnos između vlastele i građana. Dok su u drugim dalmatinskim gradovima izbijale bune građana i pučana, u Dubrovniku ih praktički nije bilo. Razloge za to treba potražiti u uspješnom balansiranju vlastele, odnosno u tome što su pronašli mjeru s kojom su građane uspjeli zadržati u drugom planu, a opet dovoljno zadovoljne da se ne pobune. Može se uočiti sličnost s Venecijom koja pokazuje zašto su ta dva grada bili najuspješniji jadranski gradovi.

[104] Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808. – Od 1526. do 1808*., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980, str. 52.
[105] Isto, str. 52.

8. PRIPADNICI GRAĐANSKOG STALEŽA I NJIHOVI POSLOVI

Kao što je već spomenuto na prethodnim stranicama, dubrovačko se građanstvo u razdoblju renesanse ekonomski približava, ako ne i izjednačava s pripadnicima vlastele. Na sljedećim stranicama navodim kako im je to uspjelo, kojim poslovima su se bavili te također izdvajam neka značajnija imena dubrovačkog gospodarskog života.

Prvo treba vidjeti koliko je uopće bilo građana u Dubrovniku. U razdoblju od 15. do sredine 17. stoljeća procjene suvremenika kreću se od 15000 do 40000 stanovnika za grad Dubrovnik, a od 50000 do 80000 stanovnika za Dubrovačku Republiku. Te su procjene ocijenjene kao pretjerane. Novije procjene kretale su se od 5000 do 10000 za Grad, a od 20000 do 60000 za Republiku. Najuvjerljiviju analizu broja stanovnika grada Dubrovnika izvršio je Stjepan Krivošić. On je dokazao da je grad Dubrovnik od sredine 15. do sredine 16. stoljeća imao oko 6000, a pred potres 1667. godine oko 5000 stanovnika.[106] Od tog broja stanovnika, bilo je čak 20% vlastele, oko 65% sitnih pučana, što znači da broj ukupnog građanstva u ukupnoj dubrovačkoj gradskoj populaciji nije mogao biti veći od 10 do 15%.[107]

Dubrovačko društvo bilo je snošljivo prema izvanbračnim vezama vlastele, jer je to bio odušak od pritiska strogih ženidbenih pravila. Stoga su svi vlasteoski rodovi imali neplemićke rođake, koji su bili javno priznati i živjeli na skrbi oca i njegove obitelji. Bilo je slučajeva da su se izvanbračni potomci vlastele trajno udruživali sa svojom zakonitom polubraćom u trgovačkom poduzetništvu. Plemić Luca de Caboga i njegov polubrat Nikola, pučanin, imali su jednu od najjačih trgovačkih kompanija u 15. stoljeću. Pripadnici pučanskih grana plemićkih obitelji međusobnim ženidbama stvorili su poseban društveni krug. Bračne veze s njima osiguravale su dobre poslovne kontakte s vlastelom, pa su se i strani trgovci rado ženili u tom krugu.[108]

Irmgard Mahnken načinila je popis dubrovačkih vlasteoskih rodova u 14. i 15. stoljeću. Na tom se popisu nalazi osam rodova koji su imali svoje građanske grane. Vlasteoski rod Cranca je u potpunosti postao građanski. Isto se dogodilo i s vlasteoskim rodom Dersa, ili kako su poznatiji, Držićima, sa zadnjim predstavnikom Marojem Dersom. Vlasteoski rod Babalio imao je dvije građanske grane, koje su započinjale, jedna sa Andreasom Babaliom, a druga s djecom Mate

[106] Nenad Vekarić, «Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15., 16., i 17. stoljeću», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 29 (1991.), Dubrovnik-Zagreb, 7.-22., str. 7.–9.
[107] Zrinka Pešorda Vardić, ««Pučka vlastela»: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku», *Povijesni prilozi Hrvatskog instituta za povijest* 33 (2007.), Zagreb, 215.-237., str. 217.
[108] Z. Janeković Roemer, *Okvir slobode*, str. 242.–244.

Babalia. Caboge su imali građansku granu započevši sa Lucom Cabogom i njegovih šestero djece. Građanska grana vlasteoskog roda Georgio, započinjala je sa Paulusom Georgiom, a građanin je još bio i Martinus Georgio. Gozze su također imali građansku granu koja je započinjala sa Marculinusom Gozzom, vanbračnim sinom Maroja Gozze. Nekoliko su generacija preživjeli potomci građanskog dijela roda Mence, a od Gichusa Mence postaju Gallovichi. Građanska grana roda Sorgo započinjala je s Lampricom Sorgom.[109]

Među prvim doseljenicima kojima je dodijeljeno dubrovačko građanstvo spominju se i Konavljani. Tijekom 16. i 17. stoljeća, zahvaljujući trgovini i pomorstvu, u Gradu se uzdiglo znatno više obitelji konavoskog podrijetla. Povezujući se ženidbenim vezama s ostalim građanskim obiteljima i preuzimajući razne državne i crkvene službe potpuno su se uklopili u građanski stalež. Među dubrovačkim antuninima u razdoblju od 1430. do strašnog potresa 1667. godine možemo naći deset rodova konavoskog podrijetla: Bisia, Maxi, Bašić, Bičić, Đurašević, Bonić, Mikaeli, Radinović, Radmani i Vodopić.[110] Rod Maxi je u Cavtatu bio jedna od najstarijih plemenitih obitelji. U Dubrovnik su otišli oko 1280. godine plemstvo su vjerojatno izgubili zbog nepoštivanja zdravstvenih mjera, a izumrli su 1477. godine smrću Nikole Anđelovog Maxi.[111] Godine 1365. potvrđen je kao građanin Ostoja Nenadić iz Cavtata, a 1366. godine građanstvo je dodijeljeno braći Ginčićima, Bogoju, Priboju i Brakusu iz Vitaljine.[112] Za obitelj Bisia vjeruje se da potječe iz Cavtata, a da je u Grad doselila oko 1300. godine. Prvi se u matrikuli antunina spominje Radoslav sin Stankov. Na njihovoj je zemlji izgrađen gruški dominikanski samostan sv. Križa u kojem se nalazi i njihov grob. Rod je izumro u drugoj polovici 16. stoljeća. Obitelj Bičić podrijetlom je iz Zastolja, a u Dubrovnik je doselila oko 1430. godine. Prvi se spominje Radoslav Dobrosaljić Bičić čiji je sin Antun primljen 1466. godine u bratovštinu antunina. Bičići su bili značajan trgovački rod, a izumrli su 1688. godine smrću svećenika Damjana Lujovog Bičića.[113] Rod Trisctani potječe od Rada Radinovića iz Konavala koji je oko 1420. godine zbog nekog delikta morao napustiti domovinu. Našavši se u Veroni, prihvatio ga je neki Trisctano Tintore. Vratio se u Dubrovnik, raširio svoj obrt i uzeo prezime Trisctani. Obitelj je izumrla 1590. godine smrću Josipa

[109] Irmgard Mahnken, *Dubrovački patricijat u XIV. veku,* Srpska akademija nauka i umetnosti, posebna izdanja, Beograd, 1960., str. 1.-87.
[110] Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. 1, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1998., str. 216.
[111] Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi (H-Pe)*, sv. 2, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2002., str. 298.
[112] S. Ćosić, «Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla», str. 53.-67.
[113] Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi (A-G)*, sv. 1, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2001., str. 157.-158., 161.

Dominikovog Trisctani. Početkom 16. stoljeća uzdigao se Marko Ivanov Bonico koji je kao dječak doselio iz Konavala u Dubrovnik 1490. godine. Zahvaljujući svojoj sposobnosti uskoro je postao jednim od prvih trgovaca dubrovačkog trga. U narodu je prozvan Bonić, pa je tako uzeo prezime kuće de Bonico. Bio je oženjen Franom, kćeri Luke Burešića, dubrovačkog trgovca, a naslijedio je imovinu Ivana Jeronimogova Monaldija. U antunine je primljen 1551. godine. Budući da nije imao djece, obitelj je izumrla 1568. godine smrću njegove žene. Svu je imovinu obitelj ostavila bolnici Domus Christi.[114] Rod Đurašić (Đurašević) potječe iz Mrcina, a u Dubrovnik se prvi doselio oko 1550. godine Ivan Radov Đurašić zvani Dokturica. On se uspješno bavio trgovinom na Levantu, gdje se ubrzo obogatio i vratio u Grad. Njegov sin Lujo nije imao muških potomaka pa je obitelj izumrla. Začetnik obitelji Radmani (Radman), Đuro Radov, napustio je Konavle 1550. godine krenuvši kao trgovac na Levant. Kao uspješan trgovac vratio se u Dubrovnik oko 1590. godine. Kupio je mnoge nekretnine u Župi i u Dobruši u Konavlima. Njegov sin Ilija ženidbom je još više povećao imanje. No, Đuro Ilijin, koadjutor dubrovačke kancelarije, poginuo je u potresu 1667. godine, a s njim je izumro i rod Radmani.[115] Nikola Petrov, po djedu Mihi nazvan Mikaeli, također se iz Konavala kao trgovac zaputio na istok. Poduzetni Nikola uspio se obogatiti, te se poslije smrti svoje prve žene, oko 1610. godine, vratio u Dubrovnik, gdje je kupio znatne nekretnine. Naslijedio ga je sin Ivan, dok je mlađi Marin postao franjevac pod imenom fra Inocent. Ivanovi nasljednici Nikola i Marin poginuli su u potresu 1667. godine pa je rod izumro. O bogatstvu roda Mikaeli svjedoči podatak da se njihova sestra Klara udala za vlastelina Miha Martolicu Cerva. O zacijelo velikom broju pučana Konavoskog podrijetla teško je egzaktno govoriti, ali se do početka 17. stoljeća u genealogijama dubrovačkih antunina spominje osam značajnih konavoskih rodova, a u 18. stoljeću dvanaest.[116]

I stanovnici drugih dalmatinskih gradova dolazili su u Dubrovnik i postajali njegovi građani. Kao primjer može se izdvojiti graditelj Nikola Šibenčanin koji je 1306. godine radio u Dubrovniku. S njim je živio i njegov sin Jakov koji je postao dubrovačkim građaninom.[117]

[114] Isto, str. 183.
[115] Niko Kapetanić, Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi (Pi-Ž)*, sv. 3, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2003, str. 107.
[116] S. Ćosić, «Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla», str. 65., 72.–73.
[117] Josip Lučić, «Prilog povijesti veza između Šibenika i Dubrovnika u srednjem vijeku», *Historijski zbornik* 21-22 (1968.-1969.), Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 329.-342., str. 339.

U Dubrovnik je dolazilo mnogo stranaca, a neki od njih postajali su dubrovački građani, npr. Roko Fasano koji se doselio iz Padove u Dubrovnik, gdje se udomaćio i oženio domaćom Nikom. Umro je u dubokoj starosti kao najistaknutija ličnost među dubrovačkim ljekarnicima 16. stoljeća.[118]

Tijekom 15. stoljeća Dubrovčani su u većem broju preplavili bosansko-humska rudarska i trgovinska naselja u kojima su vidjeli mogućnosti velikih zarada kroz trgovinu, prije svega plemenitim metalima, kojima je Bosna raspolagala, a koji su u Europi bili vrlo traženi. Taj novopridošli dio dubrovačkog stanovništva potjecao je iz različitih društvenih slojeva, pa tako i iz građanskog sloja. Izdvaja se rod Utvičić-Mikočić. U Foči su članovi te obitelji opsluživali dubrovačku vlast u svojstvu konzula ili sudaca, a ponekad i kao posrednici u pregovorima s oblasnim gospodarima. No, osnovna im je značajka trgovinska aktivnost i širenje gospodarskih veza. Oni su bili snabdjevači dubrovačkih trgovaca konjunkturnom robom, prije svega plemenitim metalima. Među istaknute članove obitelji Mikočić, koji su upotrebljavali i prezime Utvičić, a da se ne zna po čemu ili po komu, spada prije svih Radić Mikočić, zvani Utvičić, a uz njega i njegov sin Mikoč Utvičić.[119]

Imućni građanski sloj upravlja privredom, pomorstvom i trgovinom, a sve više kupuje i zemlju. Oni drže i pretežni dio vlasništva brodova.[120] Kako se vlastela povlačila iz trgovine, oni su je preuzimali i akumulirali kapital. U 15. stoljeću bilo je već dosta građanskih obitelji koje su se bavile trgovinom, kreditom i poduzetništvom, i koje su postupno jačale. Već tada, mnoga je vlastela pripadala srednjem trgovačkom sloju, a neki su građani spadali među najbogatije. Pojedini trgovci-građani, kao što su bili Kotruljevići, obrtali su robu vrijednu nekoliko tisuća dukata. Oslobođeni staleških opterećenja što su pritiskala plemiće, građani su postupno preuzimali njihove pozicije u gospodarstvu. Vođeni poduzetničkim duhom, naglo su se uspinjali u uvjetima slobodnog poslovanja i akumulirali kapital koji je nadmašivao vlasteoski.[121]

Od građanskih porodica sa vlastelom su se gotovo izjednačile porodice Nalješković, Kotruljević, Latinice, Vetranovići i Držići. Taj gornji sloj pučana se po svojim interesima suprotstavlja masi sitnih zanatlija, trgovaca i ribara. Početkom 15. stoljeća veliko bogatstvo stječu sinovi Ruska Kotruljevića Jakov (Jakša), Ivan i Nikola. Nabavljali su žito u Italiji za državu, a

[118] Zdenka Kesterčanek, «Roko Fasano dubrovački ljekarnik XVI. stoljeća», *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 2 (1953.), Dubrovnik, 267.-275., str. 267.
[119] Pavo Živković, «Dubrovački rod Mikočić-Utvičić u Bosni tijekom 15. stoljeća», *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 31 (1993.), Zadar, 163.-178., str. 163.-166.
[120] V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808. – Od 1526. do 1808.*, str. 222.
[121] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode*, str. 281.–282.

posjedovali su i tkalačku radionicu. Jakov Kotruljević dugo je živio u Napulju, gdje je bio zakupnik kovnice i solana kraljice Ivane. Ivan je uglavnom poslovao u Dubrovniku, a poslove Jakova u Italiji naslijedio je njegov sin Benko.[122]

Benedikt Kotruljević napisao je djelo *Knjiga o umijeću trgovanja*[123], ponosan na uspjeh pučkih trgovaca i njihovo «plemenito zanimanje…koje je jedan od glavnih i nužnih uresa države». Knjiga je tiskana tek stoljeće kasnije, u 16. stoljeću, kada su najbogatiji i najjači poduzetnici u Dubrovniku bili građani Miho Pracat i Vice Stjepović Skočibuha. Europskoj javnosti predao ju je građanin Ivan Giuseppi, kao dar «koristan našoj domovini koje se veličina ne ogleda samo u premudrom vladanju magistrata Republike, nego i u plemenitoj trgovačkoj razmjeni koju vrši sa svim narodima, u miru i u ratu, s najvećom hvalom i slavom i najpoštenije».[124]

U uvjetima riskantne trgovine 16. stoljeća. Kapitalistički organizirani pučani, osobito žitelji Lopuda i Šipana poput Primojevića, Nalješkovića, Zuzorića, Zlatovića, Krivonosevića oblikuju se u poletni trgovački stalež.[125] Osobito bilo razvijeno trgovanje u okviru trgovačkih društava.[126] U ukupnoj dubrovačkoj kreditnoj trgovini, vlastela sudjeluje s 63%, a građani s 37%. Što se tiče omjera vjerovnika on je 69:31 u korist vlastele.[127] Veliki kreditori bili su često strani trgovci, a od domaćih isticali su se oni iz porodica Nalješković i Kotruljević.[128]

Među obrtnicima posebno su se isticali zlatari koji su pripadali imućnom sloju građana, a često su se uz zlatarstvo bavili i trgovinom. Svoje radnje imali su u Zlatarskoj ulici.[129]

Vinarstvo je u Dubrovniku bilo jedna od najvažnijih privrednih grana. Od građana u vinarstvu su se istaknuli: Marin Dimitrović, Vlaho Brzica, Kristo Vlajković, Benko Primojević, Nika Đulijani, Nikola Držić, Stjepo Gleđević i Rado Sladojević.[130]

Vrlo unosan izvor prihoda predstavljali su za Dubrovčane zemljišni posjedi, koji su naročito povećani otkad je Dubrovnik dobio Primorje (1399.) i Konavle (1419., 1426.). Time su se najviše

[122] I. Božić, «Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV. i XV. veku», str. 54.–55.
[123] Može se koristiti i naziv *O savršenom trgovcu* (Della mercatura et del mercante perfetto), no knjiga je u hrvatskom prijevodu prevedena kao gore navedeno (prijevod Žarka Muljačića).
[124] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode,* str. 282.–283.
[125] J. Vrandečić, M. Bertoša, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku,* str. 43.
[126] Ignacij Voje, «Gospodarske povezave med Dubrovnikom in Senjem v 15. stoletju», *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 347.-360., str. 354.
[127] Zdenko Zlatar, «Udio vlastele u dubrovačkoj kreditnoj trgovini (1520. – 1623.): kvantitativna analiza vjerovnika», *Anali Zavoda za povijene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,* 45 (2007.), Dubrovnik-Zagreb., 131.-158., str. 138.
[128] I. Božić, «Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV. i XV. veku», str. 52.
[129] Ivo Lentić, Dubrovački zlatari, Zadružna štampa, Zagreb, 1984. ,str. 11.-14.
[130] V. Vinaver, «Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII. veka», str. 442.

okoristili vlastela i jedna grupa bogatijih građanskih obitelji, jer je njima poklonjena sva zemlja u tim oblastima bez ikakvih obveza prema državi.[131]

Manji dio Dubrovčana bavio se prodajom bosanskog roblja sve do zabrane trgovanja robovima iz 1416. godine. Bosanske robove posjedovao je tek poneki trgovac pučanin, a još od 13. stoljeća je bilo poduzetnika koji su prodavali i držali roblje svake godine.[132]

Dubrovački građani obavljali su i funkcije konzula i sudaca. Oni su na ta mjesta mogli biti izabrani, ukoliko u naselju u kojem su se birali za konzule ili suce nije bilo nastanjenih pripadnika vlastele.[133]

Kako dubrovački građani nisu imali značajnije političke ili upravne funkcije, morali su se posvetiti drugim poljima rada. Na tim drugim poljima rada, posebice se to odnosi na trgovinu i pomorstvo, istaknuli su se i bili vrlo uspješni, što im je omogućilo izjednačavanje s vlastelom, barem na onom ekonomskom planu.

[131] Jorjo Tadić, «O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme renesanse», *Zgodovinski časopis* 6-7 (1952.-1953.), Ljubljana., 552.-565., str. 557.
[132] Vuk Vinaver, «Trgovina bosanskim robljem toko XIV. veka u Dubrovniku», *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 2 (1953.), Dubrovnik, 125.-147., str. 130.–131.
[133] Bogdan Krizman, «Dubrovački propisi o konzulima iz XIV. stoljeća», *Historijski zbornik* 1-4 (1951.), Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb., 141-149., str. 143.–144.

9. BRATOVŠTINE

9.1. O BRATOVŠTINAMA

Bratovštine su bile najvažnija udruženja dubrovačkih građana i na neki način jedino mjesto gdje su mogli izražavati svoje želje. Neke od njih su s vremenom postale vrlo utjecajne, a dvije se izdvajaju, ona sv. Antuna te ona sv. Lazara.

Bratovštine, u dubrovačkom kraju redovitije zvane bratstva, u svom su začetku vjerske kršćansko-katoličke udruge svjetovnjaka laika, potvrđene od crkvenih, a u Dubrovniku obvezatno, i od svjetovnih vlasti. Nastale su iz čisto religioznih pobuda, za promicanje crkvenog kulta i pobožnosti te za brigu oko čuvanja o održavanja pojedinih crkava.[134]

U dubrovačkom kraju već vrlo rano, u prvoj polovici 13. stoljeća, spominju se mnogobrojne crkvene bratovštine. To su većinom bile seoske bratovštine u kojima su bili svi stanovnici u pretežnoj većini istog zanimanja, svi su bili poljodjelci – težaci.[135] Seoskim je bratovštinama bila namijenjena ključna uloga u promicanju vjersko-moralnih načela.[136] Te su se bratovštine, u neku ruku, pretvarale u lokalnu samoupravnu vlast. Tako su postali primatelji i izvršioci oporuka. Vlada je ubrzo reagirala i to zakonski regulirala.[137]

U gradu je razvijena trgovina uvjetovala nastanak i snažni napredak domaćih obrta i zanata. Pojavljuju se bratovštine, koje su okupljale ljude, ne toliko po teritorijalnoj pripadnosti, koliko prema njihovom zanimanju. Razni obrtnici i trgovci, ljudi istog ili sličnog zanimanja, stali su osnivati svoje zasebne bratovštine koje su, doduše, bile vjerska udruženja, ali su zbog svog sastava s vremenom sve više dobivala obilježja pravih staleških udruženja.[138]

U 14. stoljeću se među pučanima javlja imovinsko i društveno raslojavanje. Godine 1348. skupina građana, trgovaca koji se nisu bavili obrtom, okupila se u svoju organizaciju, bratovštinu sv. Antuna. Tijekom daljnjih stoljeća svoje su velike kapitale ulagali u pomorstvo, manufakture i

[134] Ante Marinović, «Bratstva u Konavlima – lokalni organi vlasti za doba Dubrovačke Republike», *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1998., 111.-137., str. 111.
[135] Isto, str. 112. – 113.
[136] Ivica Prlender, «Bratovštine Slanske knežije Dubrovačke Republike: nakane i postignuća», *Radovi 31 (*1998.), Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest , Zagreb, 111.-122., str. 117.
[137] Bariša Krekić, *Dubrovnik: A Mediterranean Urban Society, 1300-1600,* Ashgate Variorum, 1997., str. 8.–9.
[138] A. Marinović, «Bratstva u Konavlima – lokalni organi vlasti za doba Dubrovačke Republike», str. 113.

proizvodna poduzeća. Po bogatstvu su se približili vlasteli, ali su ostali bez političkih prava. Bili su sloj između pučana, jer su bez vlasti, i vlastele, jer su bogati kao i oni.[139]

U 15. i 16. stoljeću uzdiže se još jedan sloj pučana koji su se obogatili trgovinom po turskim krajevima. Oni su 1531. godine osnovali svoje udruženje, bratovštinu sv. Lazara. Antunini i lazarini nisu se krvno miješali, jer su se prvi držali starijima i dostojansvenijima od drugih. Isto tako nisu sklapali obiteljske veze ni s ostalim pučanima. Premda su po gospodarskoj snazi bili podjednaki, na društvenoj ljestvici su antunini ispred lazarina. Antunini i lazarini smatrali su se građanima (*cives*) pa ih je razlika, ne samo u društvenom položaju, nego i po imetku odvajala od ostalih pučana (*populus*). Zato se u Dubrovniku nije stvorila jedinstvena građansko-pučka klasa, niti se postavljalo pitanje diobe vlasti s plemstvom.[140]

Stalež trgovaca dodatno se raslojio na razrede okupljene u svoje zasebne bratovštine. Tako su nakon antunina i lazarina po važnosti slijedili butigari (bratovština sv. Luke koja je okupila male trgovce s vlastitim lokalima-radnjama) i parlabući (preprodavači bez svog lokala, koji su prodavali na trgu). Parlabući su zloupotrebljavali cijenu njihove robe pa je sama riječ parlabuć postala sinonim za varalicu. Dubrovačka vlada dokinula ih je 1560. godine.[141]

Polovicom 16. stoljeća Republika je brojala dvadeset bratovština sa 700 obrtnika.[142]

9.2. BRATOVŠTINA SV: ANTUNA

Tijekom višestoljetnog postojanja, dubrovačka bratovština sv. Antuna ponijela je epitet najuglednije i najvažnije bratovštine Grada. Od začetaka sredinom 14. stoljeća i utemeljenja bratovštine sv. Duha i sv. Spasitelja Svijeta 1348. godine, preko prijelomnog trenutka ujedinjenja spomenute bratovštine s bratovštinom sv. Antuna Opata i sv. Petra 1432. godine, pa sve do pada Republike, antuninska je *fraterna* postala bitnom sastavnicom dubrovačke društvene stvarnosti. Osobito od 15. stoljeća, bratovština se sve više izdvajala od niza drugih dubrovačkih bratovština. Pripadnost bratovštini antunina postala je jednim od glavnih mehanizama staleškog izdvajanja

[139] Josip Lučić, «Društveni odnosi u Dubrovačkoj Republici od 16. do 19. stoljeća», u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća),* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981., 143.-174., str, 158.
[140] Isto, str. 158.–159.
[141] A. Marinović, «Bratstva u Konavlima – lokalni organi vlasti za doba Dubrovačke Republike», str. 115.
[142] J. Vrandečić, M. Bertoša, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 42.

dubrovačkog građanskog sloja. Ti ljudi, okupljeni u toj bratovštini, činili su srednji stalež dubrovačkog društva.[143]

Bratovština je godine 1514. imala 261 člana.[144] Oko 90% bratovštine činili su pučani, a oko 10% plemići. Kao i ostali članovi bratovštine, i ti su se plemići bavili trgovinom. Članstvo vlastele u bratovštini omogućavalo im je kontrolu ojačalog građanstva okupljenog u toj bratovštini. U procesu elitizacije bratovštine bili su ključni imovinski kriterij i društveni prestiž. O organizacijskim stvarima i upravi bratovštine odlučivali su bogatiji i ugledniji, što potvrđuje i popis *gastalda*, a oni siromašniji postajali su sve malobrojniji i sve pasivniji članovi. Od karitativno-pobožne udruge postala je institucionalnim mjestom okupljanja novog staleža – bogatog građanstva.[145]

Pored ugledne vlastele, među prvim članovima bratovštine bili su pučani koji su se u vrijeme njezina osnutka sredinom 14. stoljeća isticali u gospodarskom životu grada. Naravno, ponajviše se radilo o trgovcima, prije svega onima koji su bili uključeni u trgovinu žitom. Upravo su ti sposobni trgovci upisani na stranicama antuninske matrikule i predstavljali su pučansku elitu. Među njima su se isticali Pripče Utolčić, Domanja Iskrica, Milce de Lebro, Đivko Longo, Luka Nagojev, Angelo Kačić, Milten Pribojević, braća Bogdan, Bogavce Okruljić i dr. Osim žita, i druga je roba pružala dobre mogućnosti zarade i gospodarske afirmacije, osobito od zadnjih desetljeća 14. stoljeća. Može se čak govoriti o izvjesnoj tranziciji u temeljima stjecanja kapitala i to od početne žitne trgovine prema trgovini sirovinama iz zaleđa, u prvom redu rudama, a od 15. stoljeća i prema suknarstvu. Isticali su se Gin iz Lješa, Radovan Marić, Ostoja Kranković, Džore Bokša, Dabiživ Dobretinić Latinica, Jakov Vodopija, Stjepan Cassella, Bojko Nenković, Vlahota Kranković, Marin Nale, Nikola Glavić i Miho Zizer. Sve njih je, osim stečenog bogatstva, povezivalo članstvo u antuninskoj bratovštini. Međusobno su izgradili pravu, vrlo gustu mrežu poslovno-rodbinskih odnosa, utvrđujući se kao jezgra bratovštine, ali i građanskog sloja dubrovačkoga društva. Premda je bratovština sve više poprimala izrazito društveno, a i političko obilježje, osnovna vjerska crta je ipak ostala usađena u njezinim temeljima.[146]

[143] Z. Pešorda Vardić, ««Pučka vlastela»: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku», str. 215.–216.
[144] B. Stulli, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, str. 46.
[145] . Pešorda Vardić, ««Pučka vlastela»: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku, str. 218.–219., 235.
[146] Isto, str. 221.

U matrikuli bratovštine spomenute su i žene. Iako nema drugih vidljivih potvrda o njihovom aktivnom sudjelovanju u životu bratovštine, ipak se može kazati kako su građanske supruge ipak bile nešto emancipiranije u odnosu na vlasteoske sugrađanke.[147]

Dok su se u počecima bratovštine još uvijek, rame uz rame, nalazili bratimi iz različitih društvenih slojeva, npr. mornari Đuro i Stojko, imenik članova s konca srednjeg vijeka i obzora renesansnog doba potvrđuje sve izraženije sužavanje i «zatvaranje» članstva. Imena su upućivala na uočljivu elitizaciju bratovštine. Krug pripadnika smanjio se na imućne trgovce, ugledne javne službenike: učitelje, liječnike, kancelare i potomke nezakonitih ogranaka vlasteoskih rodova. U bratovštinu su primani stranci koji bi postali dubrovačkim građanima, poput Lorina Riccija i Tadije Jakovljeva. Na stranicama matrikule upisani su brojni liječnici, npr. Ivan Aldoardo i njegov sin Tomo, apotekari, učitelji, kancelari, odreda podrijetlom s druge strane Jadrana. Bila je to vrlo bitna kategorija stanovništva koja je znatno odredila karakter antuninske bratovštine, a i građanskog sloja u cjelini. U socijalnom profiliranju bratovštine nasljedni je čimbenik postajao sve važnijim. To je neizbježno sa sobom donosilo ekskluzivističko obilježje udruge. Taj čimbenik u početku nije bio formaliziran, ali u stvarnosti se jasno ocrtavao. Najčešće su se sinovi uključivali u bratovštinu između osamnaeste i dvadesete godine. U upravi bratovštine očitovalo se građansko oponašanje vlasteoskih modela upravljanja.[148]

Bratovština sv. Antuna je, kao elitna udruga imućnih pučana, zauzela posebno mjesto u povijesti Dubrovnika.

9.3. BRATOVŠTINA SV. LAZARA

Nakon bratovštine sv. Antuna sljedeća najuglednija bratovština bila je bratovština sv. Lazara. Bratovština je formirana 11. veljače 1531. godine. U registru bratovštine piše kako su se trgovci Levanta, nadahnuti ljubavlju i brigom prema bližnjima utemeljili udrugu kako bi povećali pobožnost, bili utjeha dušama, koristili siromasima, a sve to za dobrobit Dubrovnika. Odluku o osnivanju potvrdilo je Veliko vijeće. Lazarini su planirali postaviti dva nova oltara u crkvu sv. Lazara na Pločama koja je trebala biti sjedište bratovštine. Crkva se nalazila blizu gradske kolonije gubavaca i u blizini Tabora, kamo su stizale karavane iz Osmanskog Carstva. [149] Izbor kulta sv.

[147] Isto, str. 233.
[148] Isto, str. 232.-235.
[149] R. Harris, *Povijest Dubrovnika,* str. 192.-193.

Lazara tako je idealno odražavao dvostruku temu pomaganja siromašnima i trgovanja s Istokom, što je bila glavna značajka bratovštine.

I među lazarinima bilo je dosta vlastele kao članova, kao i stranih trgovaca iz Sarajeva, Novog Pazara, Skopja, Sofije, Nikopolja, Filipopolja, Beograda, Temišvara, Budima i dr. te žena iz različitih staleža.[150] U bratovštini se razlikovalo «braću od kapitula», članove koji imaju pravo predlaganja, izbora i odlučivanja pa su kao takvi upisani u matrikule bratovštine, od članova koji imaju udjela samo vjersko-humanitarnom radu bratovštine. Na skupštini bratovštine (*veliki kapitul*) izglasavali su se zaključci natpolovičnom većinom glasova, a od 1549. godine dvotrećinskom većinom. Iste godine uspostavljeno je i Malo vijeće (*mali kapitul*) od dvanaest članova, kao širi kolegijalni organ upravljanja. Državna vlast imala je potpuni nadzor nad ovom bratovštinom odobrivši njezino osnivanje potvrdom statuta 1536. godine.[151]

Lazarini su se ograničili trgovinom na Istoku, odnosno na Levant, dok su Zapad ostavili antuninima. Najskuplja i najraznovrsnija izvozna roba bila je upućivana u Aleksandriju: srebro, olovo, svila, karizeja i druga sukna, koralji, med, ulje, sapun, boja. Aleksandrija se nalazila među glavnim lukama dubrovačkog sredozemnog interesa. Važan je bio i Bejrut kamo su Dubrovčani izvozili olovo, olovni oksid, supraman, stipsu. U Carigradu iskrcavali su olovo, bajame, ulje. Što se tiče uvozne trgovine, ona je bila velikim dijelom posrednička, a manjim dijelom služila za potrebe unutarnjeg tržišta. Najviše se uvozilo iz Aleksandrije i to skupe mirodije, osobito đumbir, oraščiće, klinčiće i cimet. Đumbir se je nabavljao i u Tripolisu u Siriji, salitra u Bejrutu, pamuk i koža u Carigradu, vuna u Patrasu i Tripolisu, žito iz Patrasa i obala Male Azije, suho grožđe iz Patrasa i Krfa.[152]

Lazarini nisu bili cijenjeni kao antunini, no ipak su se zajedno s njima izdvojili u pučansku elitu, odnosno građanski sloj.

[150] Vilma Pezelj, «Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova», u: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 1 (2010.), 155.-173., str. 162.
[151] B. Stulli, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, str. 47.
[152] Josip Lučić, «Prilike u Dubrovniku 1510. do 1514. i ustanak na Hvaru», *Radovi* 10, Zagreb, 1977., 357.-378., str. 361.

10. PRIMITAK GRAĐANA U VLASTELU

Razdoblje u kojem nekoliko građanskih rodova ulazi u vlastelu, pomalo prelazi razdoblje trajanja renesanse, no odlučio sam ga uvrstiti u svoj diplomski rad jer ga smatram vrijednim za proučavanje razvoja dubrovačkog građanstva iz razloga što se građanske ideje iz renesanse o ulasku u vlastelu u ovom periodu djelomično ostvaruju.

Na temelju autohtonog podrijetla, bogatstva, moći i ugleda, dubrovački se patricijat od 12. stoljeća oblikovao kao urbana trgovačka aristokracija, kojoj su specifične povijesne okolnosti promijenile jedinstvenu, u europskim okvirima, jedva usporedivu, višestoljetnu zadaću vladanja i upravljanja gradom-državom. Potkraj 13. stoljeća dubrovačko je plemstvo *(nobiles*) u potpunosti preuzelo vlast u vijećima komune, a staleške diferencijacije i zakonski su učvršćene 1332. godine, zatvaranjem Velikoga vijeća, u odnosu na puk (*populus*). Prilagodbama starih i uvođenjem novih komunalnih ustanova dubrovački je patricijat tijekom 14. i 15. stoljeća u potpunosti legalizirao i institucionalizirao vodeću ulogu u društvu. Pravna jednakost, nasljednost po muškoj zakonitoj liniji, članstvo u Velikom vijeću i obnašanje magistratskih službi, uz ozakonjenu endogamiju, predstavljali su glavna obilježja dubrovačkog nobiliteta.[153]

Načelo staleške homogenosti skršeno je tijekom staleškog raskola koji se razvio u sukob rodovskih koterija i vodio postupnoj promjeni političke paradigme. Proces raskola započeo je stavom prema urotnicima u Velikoj zavjeri 1611. – 1612. godine. Prognani nakon ljubavne afere, Jakov Giorgi i Jakov Resti uključuju se u protuosmanske planove savojskog vojvode Karla Emanuela I., pokušavajući u njihovo provođenje uplesti i Dubrovačku Republiku. Nakon uhićenja početkom rujna 1612. godine zaprijetila im je smrtna kazna. Presuda , međutim, izaziva podjelu među vlastelom. Rođaci urotnika uspijevaju izvršiti obrat. Umjesto smrtne presude, osuđeni «protuosmanski» zavjerenici odnose političku pobjedu nad pragmatičnom strujom «čuvara Republike». Kazna im je prvo ublažena, a potom im je omogućen bijeg. Uslijedio je veliki razdor između rodbine osuđenika i njihovih tužitelja.[154]

Uvjerljivo najveći omjer između budućih salamankeza i sorboneza, u korist budućih salamankeza, nalazimo među senatorima koji su podržavali zavjerenike (3:1). Najpovoljniji omjer

[153] Stjepan Ćosić, Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi,* Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2005., str. 9.-12.
[154] Stjepan Ćosić, Nenad Vekarić, «Raskol dubrovačkog patricijata,» *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39 (2001.), Dubrovnik-Zagreb., 305.-379., str. 376.

za sorboneze nalazimo u suprotstavljenoj struji, uvjetno nazvanoj «čuvari Republike». Pridoda li se tome da su glavni zavjerenici pripadali rodovima koji su kasnije isključivo salamankeški, sa znatnom vjerojatnošću se može zaključiti da se korijen staleške podjele na salamankeze i sorboneze krije već u događajima oko Velike zavjere.[155]

Čvrsti stav vlastele u vezi stroge staleške zatvorenosti počeo je od sredine 17. stoljeća popuštati. Unatoč slabljenju, vlastela je u to doba i dalje premašivala ekonomsku moć građana.[156]

Prvi prijedlog Senata da se, uz naplatu od 10000 dukata, tijekom godine u plemstvo primi pet građanskih obitelji, u Velikom je vijeću 15. studenog 1646. godine bio odbačen s trideset sedam naprema osamdeset dva glasa. Nakon dvanaest godina, Senat je opet pokrenuo pitanje agregacije i 19. studenog 1658. godine naložio providnicima da izrade uredbu o «očuvanju i povećanju vlastele», što su oni učinili nakon više od triju godina i nakon ponovljenog senatskog zahtjeva od 24. ožujka 1661. godine. Uredba je u Velikom vijeću prihvaćena 26. ožujka 1662. godine sa samo jednim glasom većine (52:51). Ta je odluka bila posve načelne naravi i određivala je da se novi članovi plemstva trebaju birati iz uglednih dubrovačkih građanskih obitelji, ili iz redova stranih plemića, samo kad izumre neka stara *casata* ili *famiglia*, i to većinom glasova u sva tri vijeća. Međutim, ni nakon ove odluke nije uslijedio prijem nove vlastele, nego je Veliko vijeće 18. siječnja 1664. godine donijelo još jednu, detaljniju odredbu o postupku agregacije. Ovim se zaključkom propisuje da će u neodređenom razdoblju, u jednom ili u više navrata, biti agregirano deset novih obitelji. Izbor svake nove obitelji morat će biti potvrđen većinom glasova u sva tri vijeća, a nova se vlastela obvezuje da na račun Republike plati 10000 španjolskih peča. Tom se odlukom preciziraju oni članovi obitelji na koje će se prenijeti vlasteoski prerogativi. Vlastelom će postati muž i žena s djecom iz zakonitog braka, te muževljeve neudate sestre i neoženjena braća. S obzirom da je agregacija bitno utjecala na produbljenje staleškog raskola, važno je naglasiti da se ovom, kao ni ranijim odlukama nije prejudicirao podređeni status «nove» vlastele u odnosu na «staru». Dapače, u više se navrata naglašavalo da će novoprimljene obitelji uživati sve povlastice i prerogative dubrovačke vlastele. Odluka je izglasana znatnom većinom od 64:33 glasa.[157]

Opadanje broja patricija pokušalo se ublažiti 1665. godine snižavanjem dobne granice za ulazak u Veliko vijeće s dvadeset na osamnaest godina[158], no kad je godine 1666. izumro vlasteoski rod

[155] Isto, str. str. 328.
[156] S. Ćosić, N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*, str. 64.
[157] S. Ćosić, N. Vekarić, «Raskol dubrovačkog patricijata», str. 330.–331.
[158] R. Harris, Povijest Dubrovnika, str. 191.

Luccari, Veliko vijeće odlučilo je da se od pristiglih molbi izvrši izbor nove vlasteoske obitelji. Nešto kasnije izumrla je i obitelj Benessa, pa je Senat 27. srpnja 1666. raspisao još jedan natječaj. Prva građanska obitelj primljena je 5. studenog 1666., kada je Veliko vijeće agregiralo jednog od najbogatijih građana Vlaha Mihovog Bosdarija (oko 1645.–1690.), koji je u državnu blagajnu uplatio 5000 dukata. Bio je primljen omjerom glasova 51:44. Nakon što je na istoj sjednici njegova molba bila odbijena (47:48), već na sljedećoj, 10. studenog 1666., u vlastelu je omjerom 56:38 glasova primljen i bogati trgovac i zaslužni diplomatski pouzdanik Republike u Veneciji Miho Ivanov Sorgo Bobali. Na ovom su natječaju odbijene molbe Petra Radaglija i Marina i Ivana Dimitrija, kao i molbe Mihe Zlatarića i Benedikta Marinetti Primija, koji su nešto kasnije primljeni u vlasteoski krug.[159]

Dana 5. studenog 1666., Veliko vijeće donijelo je još jedan zaključak važan za staleško jačanje. To su tri odredbe o liberalizaciji ženidbe, kojima su donekle ublažene dotadašnje stroge endogamijske mjere. Prvom je odredbom ukinuta zabrana vjenčanja vlastele u trećem stupnju srodstva, a drugom je, za razliku od dotadašnjeg ograničenja na plemkinje iz dalmatinskih gradova, vlasteli dopuštena ženidba s plemkinjama iz bilo kojeg grada. Trećom, najvažnijom odredbom, dubrovačkoj je vlasteli, do daljnjega bila dopuštena ženidba s nevjestama iz uglednih građanskih obitelji.[160]

Dana 6. travnja 1667. godine u Dubrovniku se dogodio strašan potres. Grad je bio devastiran te je bila potrebna suradnja vlastele i građana kako bi grad stao na noge. Zanimljivo je da su svi ugledniji građani koji su pristali na suradnju s vlastelom kasnije bili kandidirani za ulazak u vlasteoski krug.[161] Pogibija znatnog broja vlastele u potresu te katastrofalno gospodarsko, financijsko i političko stanje u kojemu se našla Republika, ubrzali su i olakšali postupak agregacije novih obitelji. Tako je Veliko vijeće 10. lipnja 1667. godine naložilo providnicima da preobliče odluku o agregaciji deset obitelji. Smisao nove odluke bio je da se procedura prijema skrati, neovisno o izumiranju vlastele. Hitna potreba obrazložena je posljedicama potresa, a određeni su i uvjeti o uplati 10000 talira uz izglasavanje većinom u sva tri vijeća.[162]

Zbog zasluga nakon potresa, u vlastelu je 30. srpnja 1667. godine tijesnom većinom primljen još jedan pripadnik roda Bosdari, Diodat, s omjerom glasova 24:22. Na istoj su sjednici agregirane i tri

[159] S. Ćosić, N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi,* str. 66
[160] S. Ćosić, N. Vekarić, «Raskol dubrovačkog patricijata», str. 331.–332.
[161] Radovan Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika,* Prosveta, Beograd, 1983., str. 251.-255.
[162] S. Ćosić, N. Vekarić, «Raskol dubrovačkog patricijata»,, str. 332.

dubrovačke antuninske obitelji. Jakov Natali (26:20) platio je za prijem 1000, a Ivan Clasci ili Klašić (25:21) 600 ugarskih zlatnika. Miho Zlatarić (36:9) obvezao se isplatiti 3000 dnevnica u iznosu od 1300 perpera za radove na čišćenju grada od ruševina. Dana 19. kolovoza 1667. Veliko je vijeće odlučilo da se zbog državnih interesa predviđeni broj od deset obitelji «nove» vlastele poveća za još dvije, a ponovno su naglašeni jednaki prerogativi novoizabrane vlastele u odnosu na «staru». Na istoj je sjednici u dubrovačku vlastelu izabran promicatelj dubrovačkih interesa u Vatikanu kardinal Barberini sa svojom braćom i nećacima sa omjerom glasova od čak 48:2.[163]

Nakon toga je primanje «novih» usporeno, a izglasana odluka o agregaciji dviju obitelji, povrh deset prvotno predviđenih, nikada nije ostvarena. Godine 1668. primljene su još dvije inozemne obitelji. Dana 27. lipnja 1668. godine dubrovačkim vlastelinom je postao markiz Anibale Poroni (28:19), a 26. studenog agregirani su Paolo, Francesco, Gian Carlo i Octavio Pierizzi (30:22), braća i sinovi pokojnog Petra Pierizzija iz Bologne, koji su se obvezali na kupnju kuće i drugih nekretnina u Dubrovniku. Nakon gotovo dvije godine primljene su tri domaće obitelji. Dana 6. lipnja 1670. godine glasovanjem u Velikom vijeću vlastelinom je postao Benedikt Marinetti Primi (28:24), koji se obvezao isplatiti 1000 dukata. Uz isti uvjet, minimalnom većinom (21:20) primljen je i Bernard Nikolin Giorgi, pripadnik građanskog ogranka vlasteoskog roda Giorgi. Nije zabilježen uplaćeni iznos i eventualne zasluge Mitra Serature koji je primljen na istoj sjednici (27:25). Andrija Ivan-Petrov Pauli postao je vlastelin izborom u Velikom vijeću 28. kolovoza 1670. godine (27:21), i pri tom se obvezao da će Republici isplatiti 1500 dukata od miraza svoje žene, položenih u napuljskoj banci. Godine 1673. donesena je odredba o primanju pet građanskih obitelji pod uvjetom da za to glasuju sva tri vijeća u punom sastavu.[164] Dana 25. lipnja 1678. godine, posljednji je među vlastelu, samo jednim glasom većine (33:32), primljen bogati antunin konavoskog podrijetla Petar Stjepanov Vodopić. On je za tu čast Republici «poklonio» 1000 dukata, no ta je obitelj ubrzo izumrla.[165]

Godine 1682. ukinuta je odredba o mogućnosti braka vlastelina s pučankom.[166] To je bio dobar nagovještaj onoga što će slijediti. Rasprave među vlastelom o prijemu «novih» nastavljene su i idućih godina. U zapisnicima vijeća do 1696. godine o tome nema podataka, no zaključci Velikog vijeća od 13. veljače 1696. godine potvrđuju da je pitanje agregacije sve do tada bilo otvoreno. Tim je odlukama ciklus staleškog proširenja konačno zaključen. Naime, poništene su dotadašnje odredbe

[163] Isto, str. 332.–333.
[164] B. Stulli, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, str. 82.
[165] S. Ćosić, N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*, str. 67.–68.
[166] B. Stulli, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, str. 82.

o prijemu «nove» vlastele, a svaku je buduću raspravu o toj temi mogla pokrenuti isključivo tročetvrtinska većina u sva tri vijeća. Odlučeno je i da u svaki budući plan agregacije mora biti uključen uvjet po kojem kandidati za prijem moraju dobiti tročetvrtinsku većinu u sva tri vijeća. Bez pristanka jednake većine neće se moći donositi ni mijenjati nijedna odluka vezana za agregaciju vlastele. Već znatno prije toga, 16. studenog 1682. godine, Veliko vijeće ukinulo je odluku iz 1666. godine, po kojoj se vlastela mogla ženiti pripadnicima građanskog staleža. Od tada je na snagu stupila stara odredba o strogoj endogamiji unutar vlasteoskog staleža. Ponovno staleško zatvaranje 1696. godine potvrđuje da je među vlastelom prevladala i do tada jaka struja koja se protivila agregaciji. Brojne odluke i glasovanja posredno potvrđuju da je primanje nove vlastele bilo praćeno otporom i prijeporima među patricijatom. Politička volja vlastele o provođenju staleškog proširenja bila je upitna, no glasovanja o tom pitanju pokazuju da je većina ipak u tim rješenjima vidjela jedini put opiranja biološkom nestanku. Unatoč tome, staleško jačanje, kao deklarirana svrha agregacije, nije postignuto. Nitko od pripadnika obitelji Barberini, Poroni i Pierizzi nije se doselio u Dubrovnik niti je iskoristio prerogative dubrovačkog plemstva u vladanju Republikom. Osim toga, većina vlastele iz građanskih redova veoma je brzo izumrla: Sorgo-Bobali 1736. godine, Giorgi-Bernardo 1737. godine smrću pjesnika Nikole Bernardovog, poznatijeg pod redovničkim imenom Ignacio, Clasci 1791. godine, Paoli 1800. godine. Samo su tri roda (Bosdari, Natali i Zlatarić) dočekali pad Republike.[167]

Moglo bi se reći da je tek prijemom «novih» započela definitivna staleška dioba. Rodovski raskol među patricijatom s jedne se strane očitovao kao ravnopravno prihvaćanje novih, stupanje u bračne i rodbinske veze s njima (sorbonezi),[168] a s druge kao njihovo odbijanje, izolacija i čuvanje «čiste krvi» (salamankezi). Početna se faza podvajanja odigrala brzo, najvećim dijelom već u prvoj generaciji prijema «novih». Nastupajuća čvrsta i oštra «krvna» podjela sublimirala je prvotne ideološke prijepore potiskujući ih u drugi plan, a među pripadnicima obiju skupina javljale su se razlike uvjetovane novim političkim okolnostima. «Krvni» raskol bio je čvrst i održao se upravo zato jer je predstavljao konačni rezultat ranijih rodovskih podjela izazvanih sukobima osobnih i političkih interesa među vlastelom. Od tada pa sve do pada Republike rodovska je podjela na salamankeze i sorboneze funkcionirala kao obrazac u svim unutarstaleškim odnosima i sukobima.[169]

[167] S. Ćosić, N. Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*, str. 68.
[168] Žarko Muljačić, *Iz dubrovačke prošlosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 108.
[169] S. Ćosić, N. Vekarić, «Raskol dubrovačkog patricijata», str. 337.

Nakon što je slabljenje vlastele omogućilo građanima ulazak u njihove redove, taj se proces nije u potpunosti ostvario, dapače, ostvario se u vrlo slaboj mjeri sa samo nekoliko građanskih rodova koji su postali pripadnici vlastele. To pokazuje koliko je zapravo vlastela bila tvrdokorna i koliko je njezina svijest o razdvojenosti sa građanskim slojem bila snažna. U svakom slučaju bila je snažnija od građanske želje za izjednačavanjem staleža. Razloge za to valja tražiti u tome što građani nisu toliko težili izjednačavanju, nego su težili tome da postanu vlastela, a u isto vrijeme gubili su potpornu snagu u pučanima, od kojih su se nastojali i uspjeli izdvojiti.

11. SVAKODNEVNI ŽIVOT GRAĐANSTVA

Poglavlje koje slijedi ne bavi se toliko političkom, već više kulturalnom povijesti. To ne znači da je manje važno, naprotiv, baš svakodnevni život najbolje prikazuje jedno društvo, u ovom slučaju to je ono dubrovačko. U nastavku bit će riječi o zdravstvenoj njezi, socijalnoj skrbi, kulturnom životu grada, privatnosti, svečanostima, zabavi, bračnim odnosima, mirazu, odijevanju i prigodno, na kraju, o pogrebnim ritualima.

Građani Dubrovnika osjećali su potrebu za razvojem i unapređenjem javno-zdravstvenih prilika svoga grada, kao osnovnih uvjeta vlastite egzistencije, vodeći pritom uvijek računa o medicinsko-etičkim problemima te nastojeći poštovati ljudska prava. Dovoljno je samo ukratko nabrojiti najvažnije medicinske tekovine Dubrovnika i njegove okolice, poput karantene te dobro organizirane liječničke i ljekarničke službe.[170] Godine 1347. godine osnovan je Domus Christi, općinski državni hospital, koji 1540. godine postaje javna bolnica sa stalnom liječničkom službom, koja je posjećivala bolesnike bar dvaput dnevno. Postojala su samo dva uvjeta za prijem u bolnicu: izlječiva bolest i muški spol. Naime, izrijekom se kaže da neizlječivi bolesnici i žene koje bi se mogle izliječiti ni na koji način ne mogu biti primljeni na medicinsku skrb.[171]

Briga o zdravlju nije bila samo u vidu liječnika, već i u vidu brojnih drugih propisa, posebice o čistoći. Tako su mesari morali klati domaće životinje i divljač na mostu iznad mora i tamo bacati iznutrice i ostalu nečistoću. Zatim, svatko je bio dužan mesti ulicu ispred svoje kuće. U 15. stoljeću regulirana je i gradska kanalizacija. Građani koji bi ostavljali smeće na ulicama, bili bi kažnjavani, a posebno velike kazne, kad se netko ne bi pridržavao sanitarnih mjera, bile su u doba haranja kuge.[172]

Razvijenost socijalne skrbi za stanovništvo grada vidljiva je i u zapisima vezanima uz osnivanje nahodišta 1432. godine. S lijeve strane vrata nahodišta nalazio se prozor na kome je bila ruota, kotač na koji bi majke pod okriljem noći stavljale svoju djecu, a zatim bi okrenule kotač i dijete bi se našlo u nahodištu. Na taj način diskrecija bila je zajamčena.[173]

---

[170] Ana Borovečki, Slobodan Lang, «Zdravstvene i socijalne institucije starog Dubrovnika», *Revija za socijalnu politiku* 8/3 (2001.), Škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“, Zagreb, 301.-308., str. 301.-306.
[171] Zdenka Janeković-Römer, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*. 41 (2003.), Dubrovnik-Zagreb, 9.-44., str. 31.–32.
[172] Josip Lučić, «Primjeri ekoloških i zdravstvenih mjera u starom Dubrovniku», *Historijski zbornik* 45/1 (1991.), Zagreb, 201-206., str. 204.–205.
[173] A. Borovečki, S. Lang, «Zdravstvene i socijalne institucije staroga Dubrovnika», str. 305.

Dubrovčani su se brinuli i o starim ljudima te ih zakonski štitili. Tako XLIV. glava IV. knjige[174] dubrovačkog statuta navodi da je sin dužan pomagati svojim roditeljima ako su siromašni, da mora pomoći njihovim potrebama kako bi pristojno živjeli i dati im prikladnu odjeću prema svojim mogućnostima. Isto moraju postupati i roditelji prema siromašnim sinovima. Također, osobe iznad šezdeset pet godina nisu morale ići u rat. Dubrovačka vlada financijski podupirala je i svoje magistrate koji su dugo godina proveli u službi, bili to notari, liječnici ili kancelari, kada bi oni došli u staru dob i postali nesposobni za obavljanje svog posla.[175]

Pučani su dobivali od države pomoć za studije, uz jamstvo da obavljaju svoje studentske dužnosti kako valja.[176] Što se tiče građana, iz njihovog staleža potjecalo je oko 30% studenata prava, koje su mladići iz Dubrovnika i najčešće studirali.[177]

U palači Sponzi su se okupljali obrazovani građani Republike, te ona potkraj 16. stoljeća postaje kulturno središte Republike.[178] Iz građanskog sloja su proizašla brojna umjetnička imena, dovoljno je samo spomenuti Marina Držića, Nikolu Nalješkovića ili Mavra Vetranovića.[179]

Dubrovačka je vlast vrlo mnogo zadirala u privatnost svojih građana, od važnih društvenih pitanja kao što je sklapanje braka, mirazni ugovori ili odnos države i crkve, do obiteljskog života i seksualnosti, pa i naoko rubnih stvari kao što su igre i odijevanje te mladenačke zabave, te o pogrebnim i svadbenim običajima te jelima koja je tom prilikom dopušteno jesti.[180] Nadzor nad privatnošću građana odvijao se u interakciji između države i Crkve na taj način što su crkvene doktrine poslužile kao etički temelj zakonskim odredbama.[181] Zakonski zbornici, kao i gradski statut, svjedoče nam da su postojale legislativne odredbe za gotovo svaki pojedini segment javnog života grada.[182]

Vladajuće skupine koristile su svečanosti i spektakle za pridobivanje puka. Ti su rituali prikazivali idealne društvene odnose, poticali određene političke i društvene ideje i osiguravali

[174] Statut grada Dubrovnika, str. 271.
[175] B. Krekić, *Dubrovnik: A Mediterranean Urban Society, 1300-1600,* str. 25.–27.
[176] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode,* str. 190.
[177] Nella Lonza, «Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku», *Anali Zavoda za povijest Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku,* 48 (2010.), 9.-48., str. 35.-36.
[178] A. Borovečki, S. Lang, «Zdravstvene i socijalne institucije staroga Dubrovnika», str. 304.
[179] Z. Pešorda Vardić, ««Pučka vlastela»: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku», str. 224.
[180] Z. Janeković-Römer, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», str. 9.–10.
[181] Isto, str. 42.
[182] Gordan Ravančić, «Javni prostor i dokolica u kasnosrednjovjekovnom i renesansnom Dubrovniku», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 38 (2000.), Dubrovnik-Zagreb, 53.-64., str. 54.

posredovanje između elite i puka.[183] Osobita svečanost procesija tipična je crta renesansnog razdoblja.[184] Svečana ophodnja bila je bitan dio strukture gradskog ceremonijala, narativna povorka koja je nazočnom puku jasno pokazivala red dostojanstava i kroz tu sliku utvrđivala društvena pravila. Pozicija u procesiji izražavala je statusne razlike između vlastele i pučana, a jednako je tako hijerarhizirala pojedince unutar pojedinih staleža. Pučani nisu imali mjesta na počasnim pozicijama, a često su bili postavljeni u ulogu promatrača. Jedino su pučani u službi države bili dijelom planiranog scenarija procesije.[185] Za blagdan svetoga Vlaha, pučani su sudjelovali u predstavi kao promatrači, okupljajući se s jedne i druge strane trga s upaljenim voštanicama, dok je tijelovska procesija davala mnogo više prostora i značenja puku nego ostale. Vlastela je nevoljko dopuštala pučke svečanosti jer su one mogle nositi neželjene poruke. Podaci iz kaznenih spisa i notarijata svjedoče da se dobar dio «dokoličarenja» Dubrovčana odvijao na gradskim javnim površinama.[186]

Danju je središte zbivanja bila glavna ulica, Placa i druga mjesta na kojima su se okupljali trgovci. Noćne su se scene odvijale u pokrajnjim, mračnijim ulicama, u koje je straža rjeđe zalazila.[187] Crevljarska ulica i ostala mjesta u Gradu bila su omiljena okupljališta plemića i pučana, sluškinja, djetića, mornara, trgovaca, svećenika pa i stranaca.[188]

Krčma je u životu grada imala značajno mjesto kao okupljalište i sastajalište gradskog puka, sitnih obrtnika i ostalih putnika. Vlasnici krčmi bili su uglavnom plemići ili pak ugledni pučani. U dubrovačkoj krčmi je gost mogao dobiti piće i hranu, te se mogao zabaviti pričajući s drugim gostima ili pak zaigrati neku igru[189]

U Dubrovniku se od mesa najviše jelo meso ovce ili koze jalovice. Uz meso, sir je bio nezaobilazna dnevna namirnica. Siromašni su jeli bob, leću i srdele. Od mirodija, Dubrovčani koristili su papar, šafran, karanfiliće. Rado su jeli med, maslac i pekmez, a kao osobite poslastice salčice, mortadelu i đelatinu.[190]

---

[183] Zdenka Janeković-Römer, «Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika», Radovi *Zavoda za hrvatsku povijest* 29 (1996.), Zagreb, 68.-86., str. 69.–71.
[184] Ante Šoljić, «O ranoj renesansi u Dubrovniku», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 40 (2002.), Dubrovnik-Zagreb, 127.-146., str. 135.
[185] Z. Janeković-Römer, «Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika», str. 76.–77., 80., 86., 100.
[186] G. Ravančić, «Javni prostor i dokolica u kasnosrednjovjekovnom i renesansnom Dubrovniku», str. 56.
[187] Zdenka Janeković-Römer, «„Post tertiam campanam"- dubrovački noćni život u srednjem vijeku», *Otium : časopis za povijest svakodnevice*, 1 (1993.), Zagreb, 6.-13., str. 6.
[188] Slavica Stojan, *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Dubrovnik 2007., str. 171.
[189] Gordan Ravančić, *Život u krčmama srednjovjekovnog Dubrovnika*, Povjesnica, Dom i svijet, Zagreb 2001., str. 84., 98.
[190] S. Stojan, *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, str. 180.

Sudionici noćnih uličnih pustolovina bili su ponajviše mladi neoženjeni muškarci. Te mlade ljude, plemiće ili pučane mladenačka je potreba za samodokazivanjem i pronalaženjem svoga mjesta u društvu ponekad dovodila u incidentne situacije. Dubrovačke pučanke su iz kuće izlazile vrlo malo. Bez dvojbe, opijanje, uz gozbu ili karte, bilo je najrašireniji porok mladih Dubrovčana.[191] Da bi ispravili «raspušteni» život dubrovačke mladeži, vijećnici su odredili da gradska straža mora dva puta dnevno ljeti i jednom zimi obilaziti mjesta gdje su se skupljali mladići i rastjerivati ih, a osobito su morali paziti da mladići ne presreću žene i ne nasrću na njihova vrata.[192] Mlada vlastela zloupotrebljavala je povlašteni društveni položaj u tučnjavama, jer se pučanski mladići, izazvani i napadnuti na javnom mjestu nisu smjeli braniti. Zato su oni dočekivali vlastelu u pokrajnjim uličicama, gdje nije bilo svjedoka, i naplatili im batine.[193] Pučani su provodili manje vremena u noćnim zabavama, jer su bili u nešto drugačijoj poziciji od plemića, odnosno, imali su više slobode u izboru žene pa su se prije ženili i prestajali izlaziti u noćne provode.[194] Sprječavanjem nereda bavila se noćna straža koju je činilo devet plemića i tridesetak pučana koji su službu vršili mjesec dana. Noćni stražari su često dobivali batine od okorjelih izgrednika ili pijanih ljudi, iako su se kretali gradom u grupama i pod oružjem.[195]

Veći je broj dubrovačkih zakona na pragu novovjekovlja zabranjivao igre, i to ne samo opasne igre i maskiranje, nego i bezazleno loptanje, ples i slične igre koje nisu nikoga ugrožavale. Maskiranje je bilo posebno na udaru vlasti i zabranjivano mnogo puta. Mijenjanje i prikrivanje vlastitog lika omogućavalo je pojedincu slobodu od mogućnosti nadzora nad njime, što je vlasti bilo nedopustivo. Već je u 14. stoljeću bilo zabranjeno maskirati se u krabonosa, židova ili u bilo kakav ružan lik. Osobito su pod udarom bile pokladne svečanosti, kada su se odvijali maskirani plesovi i pučka slavlja. Unatoč zabranama, običaji maskiranja nisu jenjali, već su postali izražajnim sredstvom puka. Glumačke družine okupljale su mlade pučane, pa se već zbog toga bile nemile vlasti, pogotovo stoga što u tekstovima nije manjkalo žalaca protiv uprave.[196]

Godine 1474. u Velikom vijeću donesen je zaključak u kojem su se vijećnici okomili na homoseksualce, a za njih se najčešće koristio termin sodomija. Onaj tko bi bio uhvaćen u tom

[191] Z. Janeković Römer, «„Post tertiam campanam"- dubrovački noćni život u srednjem vijeku», str. 8.–12.
[192] Z. Janeković-Römer, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», str. 25.–26.
[193] Z. Janeković Römer, *Okvir slobode,* str. 187.
[194] Isto, str. 14.
[195] Z. Janeković Römer, «„Post tertiam campanam"- dubrovački noćni život u srednjem vijeku», str. 15.
[196] Z. Janeković-Römer, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», str. 32.-35.

zločinu, bio bi kažnjen odsijecanjem glave, a njegov bi leš bio spaljen.[197] Što se tiče prostitucije, u Dubrovniku sve do 15. stoljeća i javne osude, prostitucija nije bila na udaru zakona. Zna se da je postojala neka vrsta javne kuće, a bludnice uopće nisu prikrivale svoju djelatnost.[198]

U Dubrovniku je zadatak žene bio da se dopada muškarcu, da mu bude korisna, da ga tješi, njeguje i liječi mu bolesti, da rađa i odgaja njihovo potomstvo i da tugu za umrlom djecom utapa u novim trudnoćama i porodima.[199] Kotruljević se u svojoj *Knjizi o umijeću trgovanja* dotiče i žena. On tvrdi da su u ženi općenito tri dobra. Prvo je dobro – poštenje, koje se sastoji u krepostima. Drugo je dobro – korisnost, pri tom misli na miraz, nasljedstvo i bogatstvo. I treće je dobro – naslada, odnosno ljepota žene. Napominje i kako se ženu odmah na početku braka treba opomenuti i dati joj dobar način i red življenja, nikako joj pustiti uzde, već ih čvrsto držati i njome upravljati. Također kaže da ženu treba milovati i učiniti je pažljivom, kao što se to radi s kopcem, koga se izdresira da čini što god vlasnik želi.[200] Iz ovog odlomka jasno je kakav je stav Dubrovčana bio prema ženama, koje su na neki način smatrane nižim bićima od muškaraca i njihovim pratiteljicama kojima je jedina svrha služiti muškarca. Nakon takvog stava čudi li uopće što se žene rijetko pojavljuju u pravnim i arhivskim spisima.[201] Za usporedbu, pozicija žena u Italiji ipak bila je nešto bolja te se javlja određeni individualizam, posebice kod žena čiji su muževi bili na visokim državničkim položajima, ali i tamo je njihov položaj najčešće bio vezan uz njihove muževe jer su one prije svega morale imponirati značajnim muškarcima i držati u granicama njihovu samovolju[202]

Staleški raslojeno društvo nije ni pod koju cijenu moglo prihvatiti mogućnost sklapanja brakova između pripadnika različitih društvenih slojeva. Pučankama su se ženili samo osiromašeni ili buntovni plemići, no tada bi njihovi potomci bili pučani. Čak su se i pučanski potomci vlastele rado međusobno povezivali, tvoreći tako viši sloj vlastitog staleža.[203] Filip de Diversis zgraža se miješanju plemićke i pučke krvi te pohvaljuje dubrovačku vlastelu što ne dopušta «da im vrline predaka kvari utroba neplemenite majke».[204] To ne bi bilo čudno da Filip i sam nije bio miješane

[197]Isto,, str. 21.–22.
[198] Isto, str. 19.
[199] Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice, Žene u svakodnevici Dubrovnika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, Prometej, Zagreb, 2003., str. 13.–14.
[200] Benedikt Kotruljević, *Knjiga o umijeću trgovanja*, Binoza press, Zagreb, 2005., str. 155.-157.
[201] Valentina Gulin Zrnić, «The Mediterranean form a Mediterrenaean Angle: Renaissance Dubrovnik», *Narodna umjetnost*, 36/1 (1999.), 135.-156., str. 141.
[202] J. Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, str. 360.-362.
[203] Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1994., str. 70.
[204] Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, Dom i svijet, Zagreb, 2004., str. 9.

plemićke i pučke krvi. Ostaje pitanje je li on stvarno to mislio ili je to napisao kako bi se dodvorio dubrovačkim moćnicima.

Pučani su, oslobođeni stege očeva autoriteta, obaveza prema rodu i nasljedstvu, sklapali brak po svojoj volji i izboru. Sa ženidbom su stjecali gospodarsku nezavisnost i otpočinjali samostalni život. Razumije se, sloboda izbora bila je ograničena na njihov stalež. Pučansko shvaćanje braka i bračnih odnosa nije bilo toliko suprotno crkvenoj doktrini kao plemićko.[205] Bogati sloj građana oponašao je vlastelu, ali je temeljni ustroj njihovih obiteljskih i rodbinskih odnosa ipak bio drugačiji, s obzirom da ih nisu vezivala stroga staleška pravila. Tijekom 16. stoljeća najbogatiji pučani izdvojili su se od ostalih, te su se počeli ženidbeno povezivati u zatvorenom krugu, po uzoru na vlastelu.[206] Dubrovčani su osobito strahovali od tajnog braka sklopljenog iz ljubavi, bez dogovora i protiv volje obitelji. Zbog toga se pridavala sve veća težina zarukama, vjerskim obredima i javnom sklapanju braka. Žena koja bi se potajno zaručila ili dogovorila o braku, gubila bi sva očinska i majčinska dobra. Muškarac koji bi neku ženu nagovorio na potajne zaruke, bez suglasnosti roditelja, platio bi kaznu pedeset perpera ili išao u zatvor na godinu dana. Sklopljena vjeridba bi unatoč tome vrijedila. Te odredbe bile su iskaz straha od samovolje pojedinaca, koji bi mogli utjecati i na širu zajednicu, a pogotovo su pogađale žene, koje su bile ograničene na život unutar kuće i lišene pune poslovne sposobnosti. Ograničenja su osobito pogađala udovice, koje nisu imale pravo na nasljedstvo, a ako ih muž ne bi oporučno zbrinuo, živjele su u oskudici.[207] Odredba o sklapanju brakova između plemića i pučana kršila je prava pojedinaca i pravnu nadležnost Crkve. Plemići oženjeni pučankama i njihovi potomci gubili su sva plemićka prava, službe i povlastice. To je urodilo učestalosti izvanbračnih veza. Za muškarce su izvanbračne veze bile prešutno dopuštene, dok su se ljubavne veze udovica smatrale preljubom. Pučani su u pravilu stupali u brak u mlađim godinama, nakon što bi postali profesionalno samostalni. Svim tipovima obiteljske strukture u Dubrovniku i njegovoj okolici zajedničko je da je muškarac u prosjeku stariji bračni partner. Smrt roditelja je ubrzavala ženidbu djece.[208]

---

[205] Z. Janekoviće Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, str. 73.

[206] Zdenka Janeković Römer, «Obitelj u Dubrovniku u kasnomu srednjem vijeku i njezin teoretski odraz u djelu Benedikta Kotruljevića», u: *Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa "Dubrovčanin Benedikt Kotruljević, Hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, ur. Vladimir Stipetić. Zagreb, 1996., 123.-134., str. 126.

[207] Z. Janeković-Römer, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», str. 14.–17.

[208] Nenad Vekarić, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, Zagreb-Dubrovnik, 2000., str. 110.

Miraz je prema crkvenom, i statutarnom pravu bio obavezan za sklapanje braka. Dotalnu imovinu činila je određena svota novca, nakit, odjeća i druga oprema za kućanstvo, nerijetko i nekretnine. Mirazi običnih pučanki su bili između 100 i 150 perpera. U drugoj polovici 14. stoljeća neki su mirazi dosezali svote i do nekoliko tisuća perpera, a ugledne pučanke dobivale su gotovo jednake miraze kao plemkinje. Mirazi su toliko rasli, da su morali biti zakonski ograničeni (1423. godine – 1600 perpera u novcu i 700 perpera za odjeću i nakit).[209]

Kotruljević piše kako uspješan gospodar mora imati ladanjsko imanje, po mogućnosti dvije vrste, jedno zbog koristi i rente, a drugo za zabavu i osvježenje.[210] To je u skladu s onime što čini bogati sloj građana koji gradi raskošne renesansne palače, a osobito se ističe ona obitelji Sagroević-Stjepović Skočibuha.[211]

Odjeća je jasno označavala status i društvene granice te je time bila u službi društvenog reda. Prema tome, raskoš je imala važnu društvenu ulogu, jer je potvrđivala položaj obitelji u zajednici. Vlastima se nije sviđalo takvo isticanje pojedinaca i obitelji. Uz tvrdnju da luksuz dovodi grad do propasti, 1515. godine su zabranjene brokatne i svilene tkanine, osim za izradu rukava i za svadbenu odjeću. U potpunosti su zabranjene zlatne rese, a težina bisera, zlatnih vrpci i pojaseva je ograničena. Kasnije su zabranjeni zlatni i srebrni ukrasi za kosu, lančići, zlatovez i skupocjena krzna. Kazne su bile ozbiljne, za pučane i godinu dana zatvora.[212] Kotruljević, iako pripadnik građanskog staleža, kritizira pučane koji se raskošno odijevaju te ih uspoređuje s «ogrnutim majmunima» te tvrdi: «na pučanki plače bogati ukras, na plemkinji se smiješi i skromni».[213]

Dubrovačka vlada je u svojim propisima obuhvatila i pogrebne rituale. Nitko nije smio kupiti, prodati, pa ni otvoriti grob bez pismenog dopuštenja Malog vijeća. Krajem 15. stoljeća donesen je zakon o pogrebima i koroti, sa svrhom da se smanje troškovi obitelji pokojnika. Ni manje ni više, zakon je odredio da prva tri dana nakon smrti u kuću pokojnika smiju dolaziti i ondje jesti samo njegova ili suprugina braća, djeca, bratići, zetovi, stričevi, ujaci, šurjaci, nećaci i unuci. Drugi rođaci i prijatelji smjeli su doći tek iza trećeg dana. Nadalje je određeno da se za tih posjeta smije služiti samo jedna vrsta peradi u dane mesojeđa ili ribe u dane nemrsa. Ograničeni su i običaji zvonjenja, naricanja, nadgrobnih govora i paljenja svijeća za pokojnika. Oporuke i drugi izvori svjedoče da su

[209] Z. Janeković Römer, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, str. 78.–80.
[210] B. Kotruljević, *Knjiga o umijeću trgovanja*, str. 146.-147.
[211] Bruno Šišić, *Dubrovnik Renaissance Gardens. Genesis and Design Characteristics*, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Dubrovnik, 2008., str. 27.
[212] Z. Janeković-Römer, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», str.. 27.
[213] B. Kotruljević, *Knjiga o umijeću trgovanja*, str. 150.

u Dubrovniku troškovi pogrebnih obreda vlastele i bogatih pučana bili toliko visoki da su se u tu svrhu katkada prodavale stvari iz kuće i rasipalo imanje.[214]

Iz dubrovačke svakodnevice kao najvažniji izvlače se tri zaključka o dubrovačkom društvu. Dubrovačko društvo u renesansi je muško društvo u kojem žena ima podređenu ulogu. Dubrovačko društvo je društveno nejednako pa i u svakodnevnom životu postoje razlike među slojevima. I dubrovačko društvo je strogo kontrolirano, što se vidi iz toga što je svaka sfera života zakonski regulirana. Iako ti zaključci iz perspektive današnjice dubrovačko društvo čine nazadnim i nepravednim, ono to nije bilo jer su navedene odlike društva potpuno uobičajene i normalne za istočnojadranski prostor u doba renesanse.

[214] Z. Janeković-Römer, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», str. 29.–30.

12. ZAKLJUČAK

Ovaj zaključak podijelit ću na dva dijela. U prvom ću govoriti o problemima s kojima sam se susreo tijekom pisanja rada, dok ću se u drugom dijelu posvetiti zaključcima do kojih sam došao, a tiču se dubrovačkog građanstva i Dubrovnika u razdoblju renesanse.

Pri pisanju rada suočio sam se s problemom nalaženja adekvatne literature. Iako pogled na popis objavljenih izvora i literature tako ne sugerira, bio je problem naći literaturu u kojoj je u središtu zanimanja baš dubrovačko građanstvo pa sam se stoga morao koristiti samo fragmentima, a u ponekim dijelovima rada bio sam prisiljen koristiti se samo s jednim ili dva autora jer naprosto nisam bio u mogućnosti doći do drugih izvora. Radovi napisani o Dubrovniku uglavnom se usredotočuju na pomorstvo i trgovinu te diplomaciju, dok se od društvenih slojeva, velikom većinom piše samo o vlasteli. U svakom slučaju građanski sloj u literaturi o Dubrovniku prilično je zanemaren. Od povjesničara, društvenim odnosima u Dalmaciji najviše bavio se Tomislav Raukar, no on nije pisao izričito o Dubrovniku, već o Dalmaciji općenito te sam iz njegovih radova mogao steći tek opću sliku društvenih odnosa gradova istočne jadranske obale. Specifično o dubrovačkim društvenim odnosima pisali su Josip Lučić i Zdenka Janeković Römer, no opet u središtu pozornosti nije bilo građanstvo, već vlastela. Neki povjesničari pisali su radove o građanstvu, no ne o građanstvu kao sloju društva, već o pojedincima koji su pripadali građanskom sloju, najviše o Marinu Držiću, Ivanu Stojkoviću i Benediktu Kotruljeviću. Razlog za to vjerojatno je nedovoljna *atraktivnost* građanskog sloja jer se u vezi Dubrovnika uvijek govori o slobodi i diplomaciji, a manje o samom društvu.

Još jedan problem s kojim sam se suočio, bio je problem nazivlja. Građanstvo se u literaturi pojavljuje pod različitim imenima, najčešće latinskim (*cives*) ili talijanskim (*popolo grosso, cittadini*), no to nije bio problem koliko je problem bio neprecizno korištenje pojma. Kako je pojam građanstva višeznačan, u nekim slučajevima bilo je teško odrediti u kojem je značenju korišten. U literaturi taj se pojam često koristi bez objašnjenja što se pritom misli. Tako se u stranoj literaturi pojam građanstva često odnosio na ono što su u Dubrovniku bili patriciji ili vlastela. Taj se naziv često koristi i za stanovnike grada. Problem bio je i miješanje pojmova *građanina* i *pučanina,* pri čemu se pojam *pučani* često koristi u značenju pojma *građani*, ali i obrnuto. Ispravno je korištenje pojma *pučani* u razdoblju prije no što se građanski sloj izdvojio iz njihovih redova, a može se

koristiti i u situacijama kada se radi o zajedničkom djelovanju građana i pučana. U svim ostalim situacijama pučani su na društvenoj ljestvici niži sloj.

Nakon iščitavanja objavljenih izvora i literature o građanstvu renesansnog Dubrovnika došao sam do zaključka o vrlo sličnom društvenom uređenju gradova istočnojadranske obale pa tako i Dubrovnika. To se može povezati s uređenjem Venecije koja je stoljećima bila vodeća pomorska i politička sila Jadrana te je stoga utjecala i na gradove suprotne, istočnojadranske obale. Iako po uređenju sličan, Dubrovnik se razlikuje od ostalih dalmatinskih gradova po tome kako se to uređenje odrazilo na društvene odnose unutar grada. Naime, u većini dalmatinskih gradova građanstvo i pučanstvo bunilo se protiv vladajućeg sloja te im se građanstvo nastojalo pridružiti u vlasti, dok u Dubrovniku pobuna nema, a građanstvo se nastoji, ne izjednačiti s, već ući u redove vlastele. Dolazi se do pitanja zašto je dubrovačko građanstvo bilo tako pasivno. Možda zato što se Dubrovnik razlikovao od ostalih dalmatinskih gradova po tome što nije bio pod upravom Venecije pa je ta *sloboda* umanjila nezadovoljstvo koje se moglo skupiti kao što se skupilo u drugim gradovima. Rekao bih da je upravo zbog slobode građanstvo vlastelu gledalo s određenim osjećajem divljenja koje im je onemogućavalo pobunu jer kako se buniti protiv nekoga tko omogućava ono što niti jedna druga uprava u Dalmaciji ne može. Stav potpore vlasteli može se vidjeti u knjigama Filipa de Diversisa i Benedikta Kotruljevića koji, iako pripadnici građanskog sloja, izražavaju ideje koje su u interesu održavanja vlastele na vrhu dubrovačkog društva. Drugi razlog zbog kojeg se građani Dubrovnika nisu bunili može biti to što je gotovo svaki aspekt života bio strogo zakonski reguliran. Međutim, dubrovačka vlastela nastojala je, uz svu kontrolu, osigurati svim građanima prosperitet i blagostanje. Smatram da se dubrovačko građanstvo nije bunilo jer su bili *odgojeni* na način da vlastela treba biti vodeći sloj, a pošto *roditelj* nije bio loš prema *djeci*, ona se nisu bunila. Dubrovačko građanstvo važno je jer se bez njihove uloge, prije svega one gospodarske u trgovini i pomorstvu, ali i stava o *mirnom suživotu*, dubrovačko društvo ne bi moglo oduprijeti brojnim nevoljama koje su ga snašle u 15., 16., a pogotovo u 17. stoljeću.

Vjerujem da je cilj pravljenja pregleda dosadašnjih spoznaja i sinteze građe o dubrovačkom građanstvu u renesansi, kako bi se lakše snalazilo u budućim istraživanjima, ostvaren. Daljnja istraživanja dubrovačkog građanstva svakako su potrebna jer je taj dio dubrovačkog društva još uvijek nedovoljno istražen, a potrebno ga je bolje istražiti kako bi se bolje shvatilo zašto je Dubrovnik kroz stoljeća bio najuspješniji hrvatski grad.

13. OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA:

OBJAVLJENI IZVORI:

1. De Diversis, Filip, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, Dom i svijet, Zagreb, 2004.
2. Kapetanić, Niko, Vekarić, Nenad, *Konavoski rodovi (A-G)*, sv. 1, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2001.
3. Kapetanić, Niko, Vekarić, Nenad, *Konavoski rodovi (H-Pe)*, sv. 2, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2002.
4. Kapetanić, Niko, Vekarić, Nenad, *Konavoski rodovi (Pi-Ž)*, sv. 3, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2003.
5. Kapetanić, Niko, Vekarić, Nenad, *Stanovništvo Konavala*, sv. 1, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1998.
6. Kotruljević, Benedikt, *Knjiga o umijeću trgovanja*, Binoza press, Zagreb, 2005.
7. *Statut grada Dubrovnika*, Dubrovnik, 2002.
8. *Statut grada Splita*, Književni krug, Split, 1985.
9. *Statut grada Trogira*, Književni krug, Split, 1988.

LITERATURA:

1. Bleicken, Jochen, *Povijest svijeta*. II. dio, Marjan tisak, Split, 2005.
2. Borovečki, Ana, Lang, Slobodan, «Zdravstvene i socijalne institucije starog Dubrovnika», *Revija za socijalnu politiku* 8/3 (2001.), Škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“, Zagreb, 301.-306.
3. Božić, Ivan, «Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV. i XV. veku», *Istorijski glasnik 1* (1949.), Beograd, 20.-61.
4. Braudel, Fernand, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1., Antibarbarus, Zagreb, 1997.
5. Braudel, Fernand, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* sv. 2., Antibarbarus, Zagreb, 1998.
6. Budak, Neven, Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
7. Burckhardt, Jacob, *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997.

8. Caferro, William, *Contesting the Renaissance*, Wiley-Blackwell, 2011.
9. Cvitanić, Antun, «Diskriminacija pučana u Hvarskom statutu», *Radovi* 10 (1977.), 79.-91.
10. Ćosić, Stjepan, «Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla», u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1998., 47.-75.
11. Ćosić, Stjepan, Vekarić, Nenad, «Raskol dubrovačkog patricijata,» *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39 (2001.), Dubrovnik-Zagreb., 305.-379.
12. Ćosić, Stjepan, Vekarić, Nenad, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi,* Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2005.
13. Foretić, Vinko, «Borbe između pučana i plemića na Korčuli u 15. i 16. stoljeću», *Radovi* 10 (1977.), 249.-274.
14. Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808. – Od 1526. do 1808*., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
15. Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808. – Od osnutka do 1526*., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
16. Goldstein, Ivo, Grgin, Borislav, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi liber, Zagreb, 2008.
17. Grubiša, Damir, *Politička misao talijanske renesanse*, B.A.R.B.A.T, Zagreb, 2000.
18. Gulin Zrnić, Valentina, «The Mediterranean form a Mediterrenaean Angle: Renaissance Dubrovnik», *Narodna umjetnost*, 36/1 (1999.), 135.-156.
19. Harris, Robin, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
20. Huizinga, Johan, *Jesen srednjega vijeka*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964.
21. Janeković Römer, Zdenka, «Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku», *Raukarov zbornik*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 317.-346.
22. Janeković Römer, Zdenka, «Obitelj u Dubrovniku u kasnomu srednjem vijeku i njezin teoretski odraz u djelu Benedikta Kotruljevića», u: *Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa "Dubrovčanin Benedikt Kotruljević, Hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, ur. Vladimir Stipetić. Zagreb, 1996, 123.-134.

23. Janeković Römer, Zdenka, *Okvir slobode*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 1999.
24. Janeković Römer, Zdenka, *Rod i grad – Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1994.
25. Janeković-Römer, Zdenka, «„Post tertiam campanam"- dubrovački noćni život u srednjem vijeku», *Otium : časopis za povijest svakodnevice*, 1 (1993.), Zagreb, 6.-13.
26. Janeković-Römer, Zdenka, «Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika», Radovi *Zavoda za hrvatsku povijest* 29 (1996.), Zagreb, 68.-86.
27. Janeković-Römer, Zdenka, «Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranovjekovnom Dubrovniku», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*. 41 (2003.), Dubrovnik-Zagreb, 9.-44.
28. Johnson, Paul, *Renesansa. Kratka povijest*, Alfa, Zagreb, 2008.
29. Kesterčanek, Zdenka, «Roko Fasano dubrovački ljekarnik XVI. stoljeća», *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 2 (1953.), Dubrovnik, 267.-275.
30. Klaić, Nada, Petricioli, Ivo, *Zadar u srednjem vijeku*, Posebna izdanja, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1976.
31. Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.
32. Klen, Danilo, «Uvjeti i razvitak odnosa između pučana i građana u mletačkoj Istri», *Radovi* 10 (1977.), 305.-334.
33. Krekić, Bariša, *Dubrovnik: A Mediterranean Urban Society, 1300-1600*, Ashgate Variorum, 1997.
34. Krizman, Bogdan, «Dubrovački propisi o konzulima iz XIV. stoljeća», *Historijski zbornik* 1-4 (1951.), Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 141.-149.
35. Kurelac, Miroslav, «Hrvatska i središnja Europa u doba renesanse i reformacije» u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. 2.,Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. stoljeće)*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., 39.-62.
36. Lentić, Ivo, Dubrovački zlatari, Zadružna štampa, Zagreb, 1984.

37. Lonza, Nella, «Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku», *Anali Zavoda za povijest Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 48 (2010.), 9.-48.
38. Lučić, Josip, «Društveni odnosi u Dubrovačkoj Republici od 16. do 19. stoljeća», u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća),* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981., 143.-174.
39. Lučić, Josip, «Gospodarsko-društveni odnosi u Dubrovniku u Stojkovićevo vrijeme (1392-1443)», u: *Misao i djelo Ivana Stojkovića (1390/95 – 1443)*, Zbornik radova s Međunarodnog simpozija u Dubrovniku 1983., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., 70.-84.
40. Lučić, Josip, «Prilike u Dubrovniku 1510. do 1514. i ustanak na Hvaru», *Radovi* 10, Zagreb, 1977., 357.-378.
41. Lučić, Josip, «Prilog povijesti veza između Šibenika i Dubrovnika u srednjem vijeku», *Historijski zbornik* 21-22 (1968.-1969.), Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb, 75.-143.
42. Lučić, Josip, «Primjeri ekoloških i zdravstvenih mjera u starom Dubrovniku», *Historijski zbornik* 45/1 (1991.), Zagreb, 201.-206.
43. Mahnken, Irmgard, *Dubrovački patricijat u XIV. veku,* Srpska akademija nauka i umetnosti, posebna izdanja, Beograd, 1960.
44. Marinović, Ante, «Bratstva u Konavlima – lokalni organi vlasti za doba Dubrovačke Republike», u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1998., 111.-137.
45. Mijušković, Jovanka, «Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku», *Glas Srpske akademije nauka i umetnosti*, 246 (1961.), 89.-127.
46. Milić, Bruno, *Razvoj grada kroz stoljeća III. Novo doba*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
47. Muljačić, Žarko, *Iz dubrovačke prošlosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
48. Novak, Grga, *Povijest Splita*. Knjiga druga (od 1420. do 1797. god.), Škuna, Split, 2005.
49. Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
50. Orthali, Gherardi, Cracco, Giorgio, Cozzi, Gaetano, Knapton, Michael, *Povijest Venecije*, sv. 1., Antibarbarus, Zagreb, 2007.
51. Pantić, Miroslav, *Humanizam i renesansa*, Obod, Cetinje, 1967.
52. Pelc, Milan, *Renesansa*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.

53. Pešorda Vardić, Zrinka, ««Pučka vlastela»: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku», *Povijesni prilozi Hrvatskog instituta za povijest* 33 (2007.), Zagreb, 215.-237.
54. Pezelj, Vilma, «Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova», u: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 1 (2010.), 155.-173.
55. *Povijest 21. Hrvatska povijest*, Jutarnji list, Zagreb, 2008.
56. *Povijest 8. Humanizam i renesansa, doba otkrića*, Jutarnji list, Zagreb, 2008.
57. Prlender, Ivica, «Bratovštine Slanske knežije Dubrovačke Republike: nakane i postignuća», *Radovi 31 (*1998.), Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest , Zagreb, 111.-122.
58. Radelj, Petar Marija, «Bazelski poklisar iz Dubrovnika». *Prilozi za proučavanje društvenih, kulturnih, znanstvenih i inih veza Hrvatske i Švicarske*, 3 (2000.), 7.-30.
59. Raukar, Tomislav, «Cives, habitatores forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima», *Historijski zbornik* 29-30 (1977.), 139.–149.
60. Raukar, Tomislav, «Društveni razvoj u Hrvatskoj u 15. stoljeću», u: *Misao i djelo Ivana Stojkovića* (1390/95 – 1443), Zbornik radova s Međunarodnog simpozija u Dubrovniku 1983., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., 25.-37.
61. Raukar, Tomislav, «Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji», u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. st. do početka 20. st.)*, uredila Mirjana Gross, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981., 103.-126.
62. Raukar, Tomislav, «Hrvatska na europskom prostoru» u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, sv. 2.,Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. stoljeće)*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., 5.-38.
63. Raukar, Tomislav, «Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću», *Historijski zbornik* 33-34 (1980.-1981.), 139.-209.
64. Raukar, Tomislav, «Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća», *Historijski zbornik*, 35 (1982.), 43.-118.
65. Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
66. Raukar, Tomislav, Petricioli, Ivo, Švelec, Franjo, Peričić, Šime, *Zadar pod mletačkom upravom – 1409 .- 1797.*, Narodni list, Zadar, 1987.
67. Raukar, Tomislav, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Književni krug, Split, 2007.

68. Raukar, Tomislav, *Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977.
69. Ravančić, Gordan, «Javni prostor i dokolica u kasnosrednjovjekovnom i renesansnom Dubrovniku», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 38 (2000.), Dubrovnik-Zagreb, 53.-64.
70. Ravančić, Gordan, *Život u krčmama srednjovjekovnog Dubrovnika*, Povjesnica, Dom i svijet, Zagreb, 2001.
71. Samardžić, Radovan, *Veliki vek Dubrovnika*, Prosveta, Beograd, 1983.
72. Skupina autora, *Istorija sveta. Srednji vek i renesansa*, sv. 2., Narodna knjiga, Beograd, 1984.
73. Stipetić, Vladimir, Vekarić, Nenad, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2004.
74. Stojan, Slavica, *Slast tartare: Marin Držić u svakodnevici renesansnog Dubrovnika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Dubrovnik 2007.
75. Stojan, Slavica, *Vjerenice i nevjernice, Žene u svakodnevici Dubrovnika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, Prometej, Zagreb 2003.
76. Stulli, Bernard, *Povijest Dubrovačke republike*, Biblioteka «D», Dubrovnik-Zagreb, 1989.
77. Stulli, Bernard, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, 2001.
78. Šišić, Bruno, *Dubrovnik Renaissance Gardens. Genesis and Design Characteristics*, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Dubrovnik, 2008.
79. Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975.
80. Šoljić, Ante, «O ranoj renesansi u Dubrovniku», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 40 (2002.), Dubrovnik-Zagreb, 127.-146.
81. Tadić, Jorjo, «O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme renesanse», *Zgodovinski časopis* 6-7 (1952.-1953.), Ljubljana, 552.-565.
82. Vekarić, Nenad «Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15., 16., i 17. stoljeću», *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 29 (1991.), Dubrovnik-Zagreb, 7.-22.

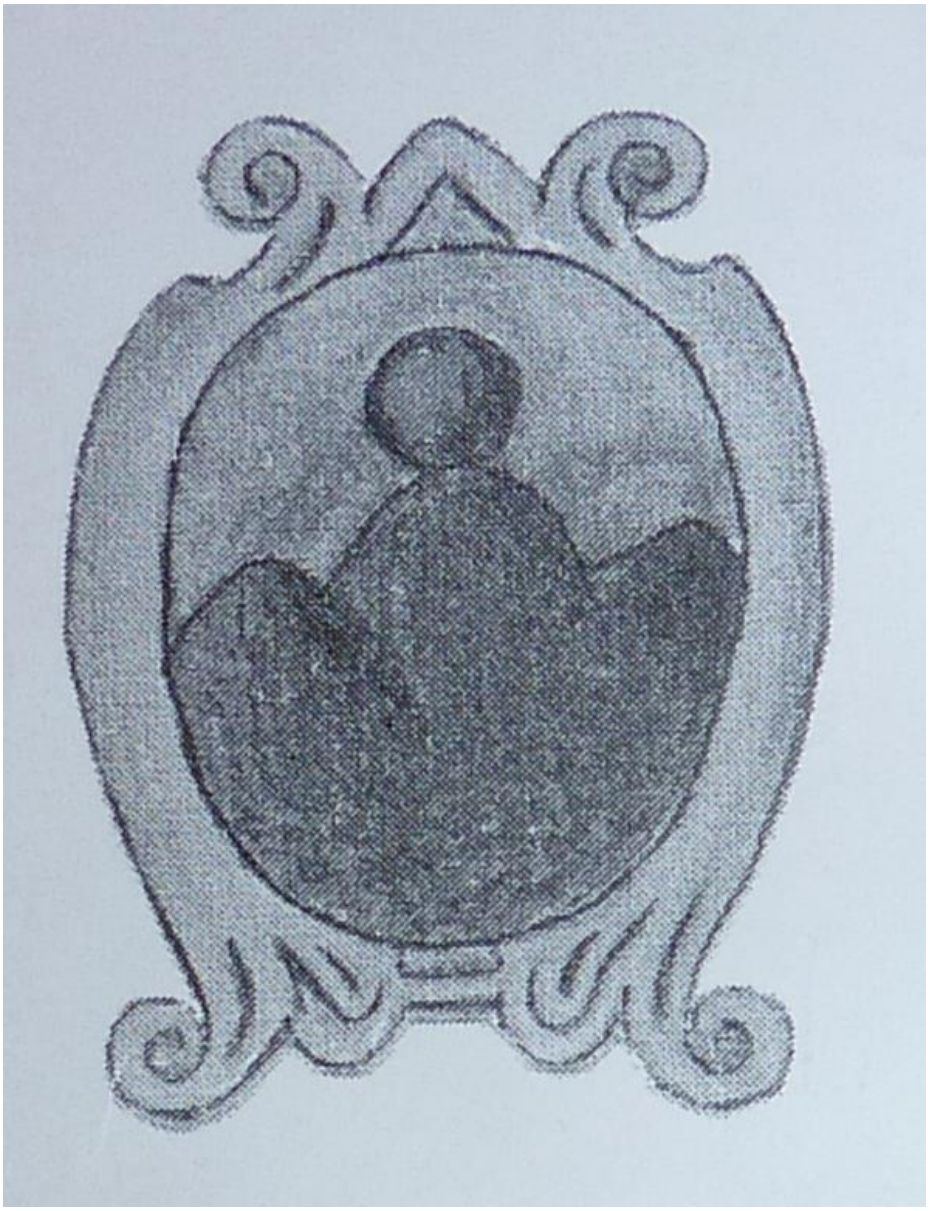
83. Vekarić, Nenad, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, Zagreb-Dubrovnik, 2000.
84. Vinaver, Vuk, «Trgovina bosanskim robljem toko XIV. veka u Dubrovniku», *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 2 (1953.), Dubrovnik, 125.-147.
85. Vinaver, Vuk, «Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII. veka,» Historijski institut Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku 4-5 (*1955. – 1956.), Dubrovnik, 417.-453.
86. Voje, Ignacij, «Gospodarske povezave med Dubrovnikom in Senjem v 15. stoletju», u: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 347.-360.
87. Vrandečić, Josip, Bertoša, Miroslav, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam International, Zagreb, 2007.
88. Zlatar, Zdenko, «Udio vlastele u dubrovačkoj kreditnoj trgovini (1520. – 1623.): kvantitativna analiza vjerovnika», *Anali Zavoda za povijene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,* 45 (2007.), Dubrovnik-Zagreb., 131.-158.
89. Živković, Pavo, «Dubrovački rod Mikočić-Utvičić u Bosni tijekom 15. stoljeća», *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 31 (1993.), Zadar, 163.-178.

14. PRILOZI

1. Grb antuninske obitelji Baletin (Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)
2. Grb antuninske obitelji Bašić (Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)
3. Grb antuninske obitelji Budmani (Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)
4. Grb antuninske obitelji Šodrnja (Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)
5. Građanska grana roda Dersa (Irmgard Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV. veku, str. 30.)

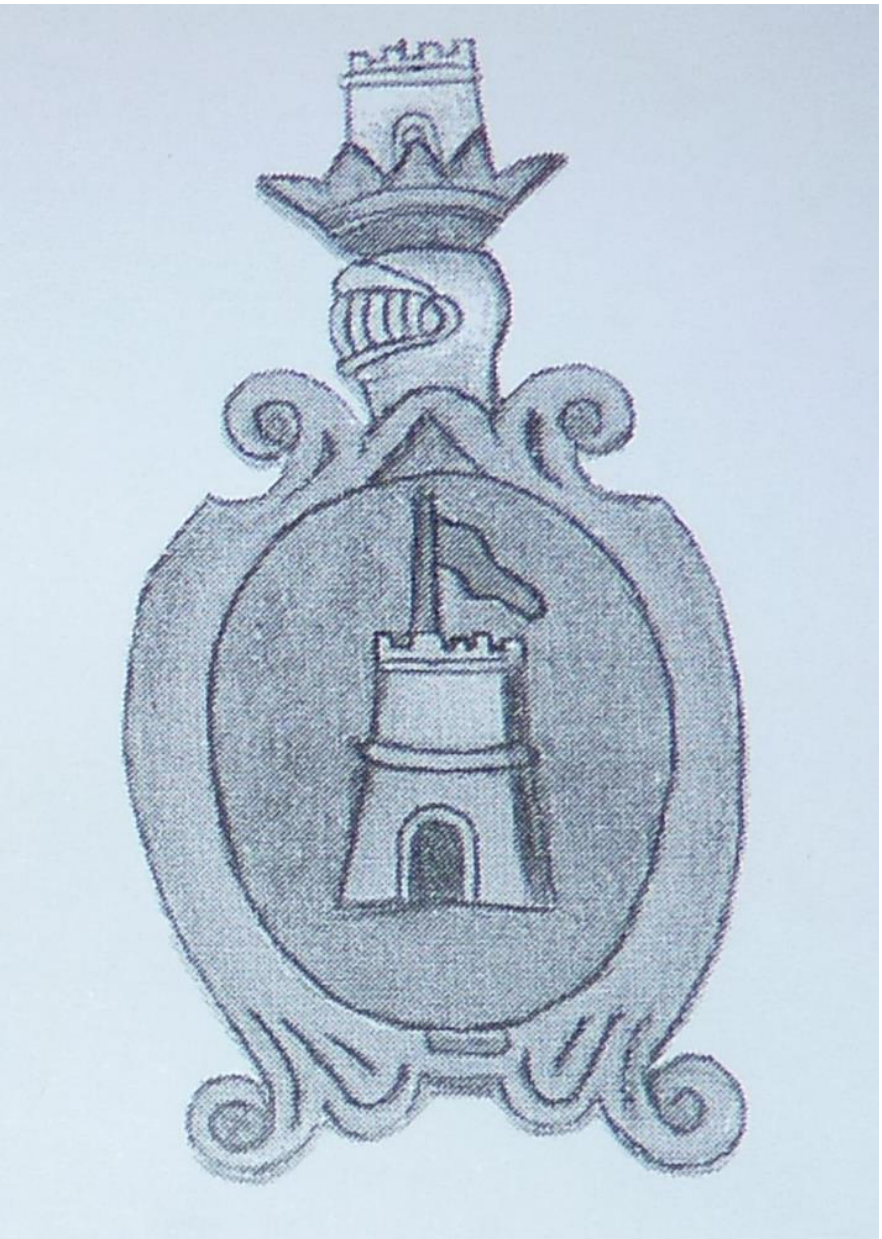
Prilog 1: Grb antuninske obitelji Baletin

(Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)

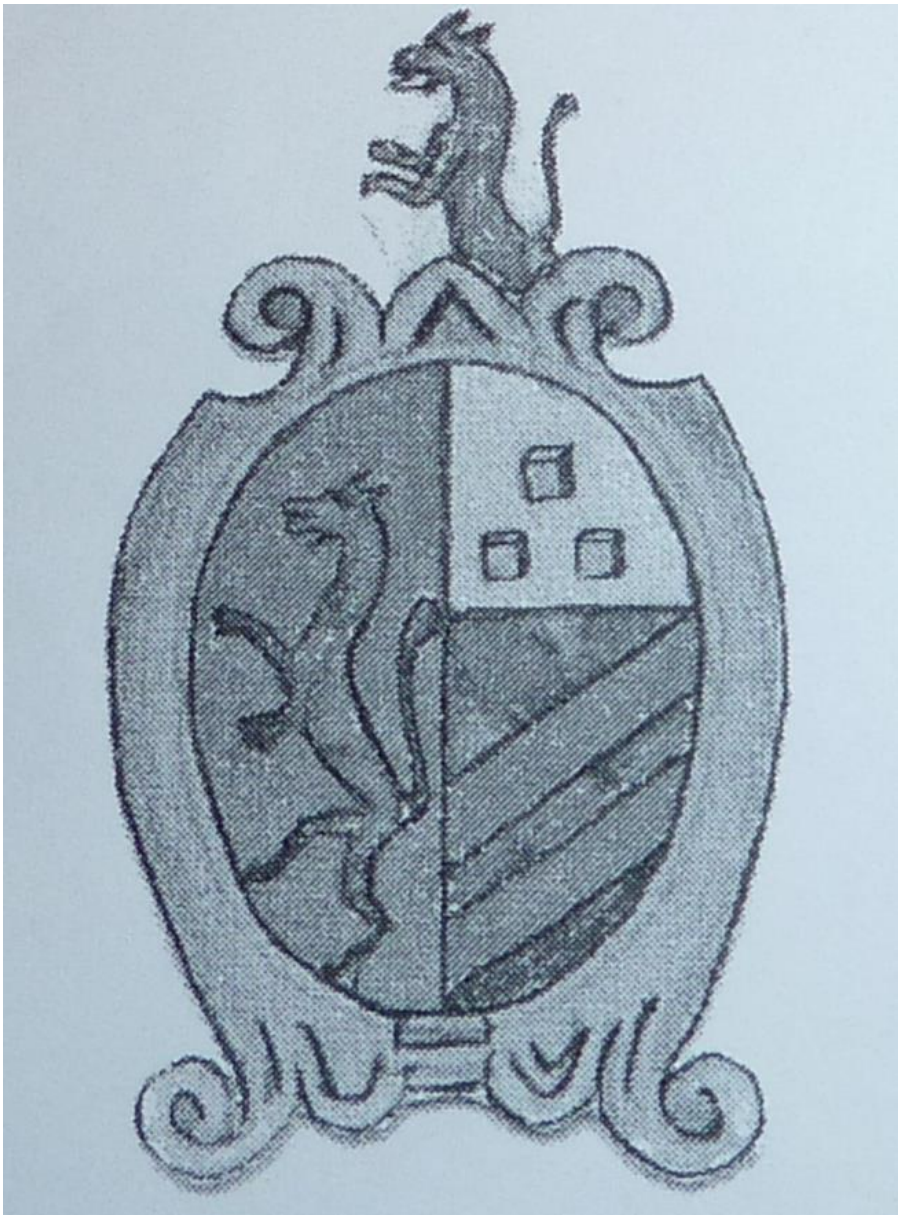
Prilog 2: Grb antuninske obitelji Bašić

(Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)

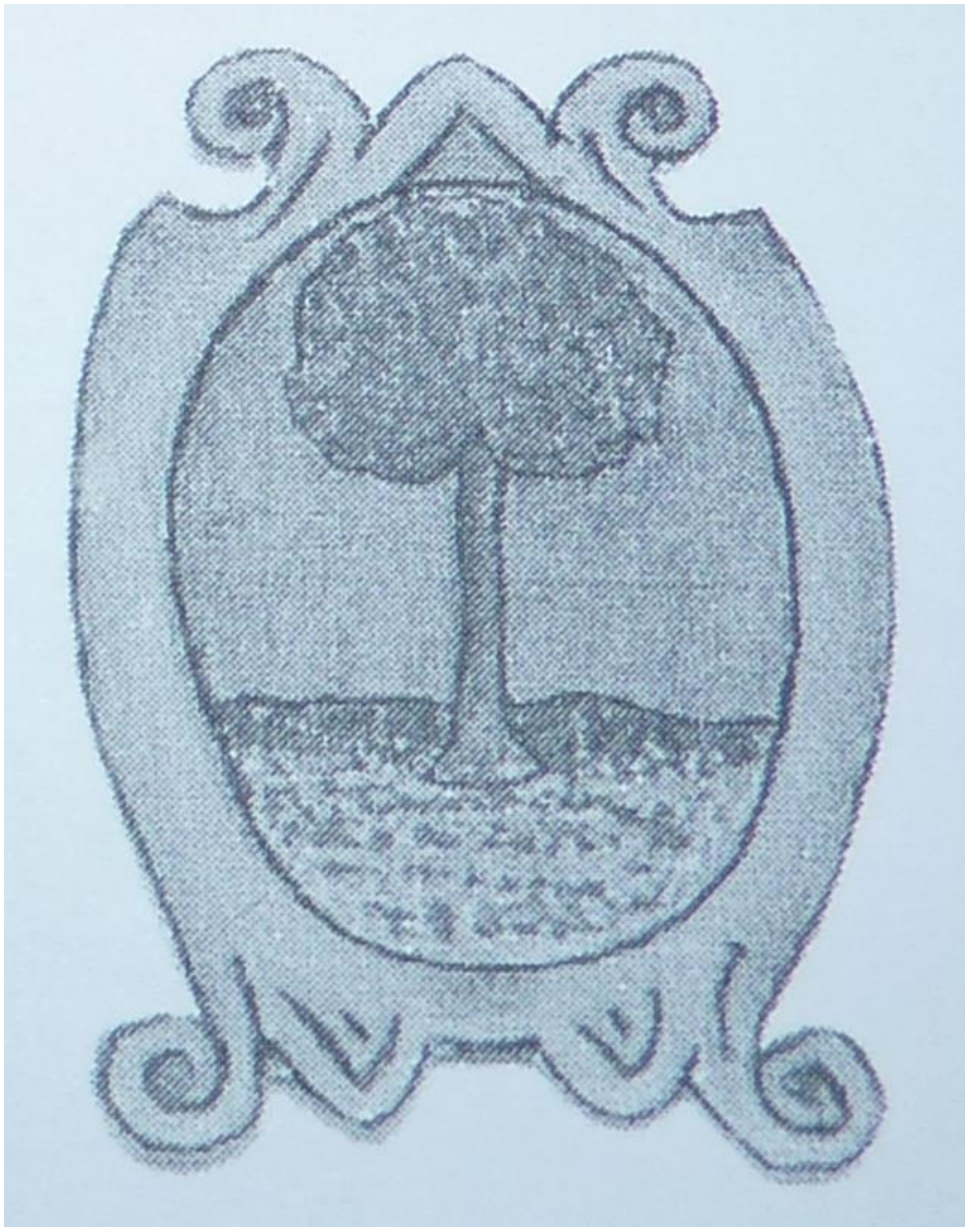
Prilog 3: Grb antuninske obitelji Budmani

(Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)

Prilog 4: Grb antuninske obitelji Šodrnja

(Stjepan Ćosić, Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla, str. 74.)

Prilog 5: Građanska grana roda Dersa

(Irmgard Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV. veku, str. 30.)

